

פרק יא

תנאי-חיים, הווי ויחסי-חברה

תזונה

התפריט של הגדודים הקובנאיים היה חדגוני. הסיבה לכך היא, שהספקת המצרכים היתה תלויה לגמרי במה שהצליחו להביא ממיבצעי האספקה, ולא היה אפוא מקום לדבר על גיוון⁵². ימים רבים התקיים הגדוד על מרק תפל, שניתן פעמיים או שלוש ביום, ושהרכבו — בשר ומים, או קמח שתור מבושל במים, בלי שומן ומלח. תפריט חדגוני זה נמאס עד מהרה על האנשים וגם השפיע לרעה על מצב בריאותם. שלשול, מחלת-החניכיים ופורונקלים פקדו את מרבית הלוחמים. מעט המלח, הלחם ותפוחי האדמה, שהובאו במסירות-נפש בפעולות הרכש, היו בחינת מותרות, וניתנו לחולים ולאנשי הפיקוד. הזכות לקבלת "מטעמים" אלו נהייתה לסימן היכר של סוג לוחמים בעלי מעמד מיוחד⁵³. ה"סטארשינא" (רב סמל המחנה), אנטון בונדר, שבתוקף תפקידו היה ממונה גם על עבודות המשק ועל השירותים במחנה, הוא היה המוסמך לחלוקת הזכות הזאת⁵⁴. דבר זה הרבה כמובן רגשות קנאה והתמרמרות. המחסור גם גרם, שבזמן פעולות הרכש היו רבים שמים בכליהם מצרכי אוכל, שהיו בבחינת מותרות, כגון לחם, ביצים, חמאה, בצל וכו', ובחוזרם למחנה היו מתכנסים במקומות-סתר לשם עריכת סעודה בצוותא. אולם הקו-מיסאר היה בולש אחרי המדורות הפרטיות ונוחף במסובים סביבן⁵⁵.

באביב 1944 חל שיפור ניכר באספקת הלחם, הבשר והחלב. לבסיס הובאו כל-כך הרבה בקר, שהמחסן נתמלא בשר משומר עד אפס-מקום. הוחלט אפוא

52. רבקה גורדון אחת הטבחיות הוותיקות מוסרת בעדותה על תפריט הארוחות: "... בבוקר היו נותנים דייסת גריסים... בארוחת הצהריים — שוב דייסה עם בשר, בלי לחם ובלי כלום. לעומת זאת בשביל המטה היתה לאה סניור מבשלת ארוחות ממש: סיגנה קציצות ובישלה מרק. הם גם קיבלו לחם ותפוחי-אדמה. לפעמים היא היתה נושאת אוכל בשביל המטה אפילו ב-12 בלילה" (עדות רבקה גורדון, עמ' 22).

53. כך גם י' יואלס וש' מורדקובסקי נתכבדו באוכל של ה"קומסאסטאב" (סגל הפיקוד), כשהביאו לבסיס את אלבינא (עדות י' יואלס, עמ' 5).

54. "לשבויים הרוסים פה מחלק בונדר רגל קרושה" (עדות ר' גורדון, עמ' 24). במקרים מסוימים כיבד בונדר באוכל מיוחד גם לוחמים יהודים, "ששם עינו לטובה עליהם" (עדות מ' פאסטרנאק, עמ' 3).

55. עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 32; השווה ח' לזר, עמ' 50.

חלק רביעי: לחימה ונקם

להחזיק עדר פרות במחנה ולהובילו יום-יום למרעה. מן העדר הפיקו תועלת כפולה — עשרות ליטר חלב טרי כל יום לחלוקה בין החולים ואנשי המטה ומלאי "חי" של בשר ל"ימים רעים". כתוצאה משיפור זה פסקו המדורות הפרטיות כמעט לגמרי, ורק שרידיהן נתקיימו במסגרת המשמר הגדול והמשמר הסודי בלבד. אז גם חל שיפור ניכר בבריאותם הירודה של לוחמי גיטו קובנא, שנבעה בעיקר מן התזונה הלקויה בגיטו. אולם מחלות הצינגה והפררונקלים לא הרפו מהם עוד תקופה ארוכה. כמה מהם נתפסו לאכילה מופרזת⁵⁶, ומקרה אחד כזה נסתיים באופן טראגי⁵⁷.

בתחילה היו הלוחמים מקבלים את מנות האוכל בסירים ובכלים שונים ומשונים, וכל אדם היה אוכל באשר ישב. במרוצת הזמן הובאו למחנה שולחנות, הותקנו ספסלים ונקבעו חדר-אוכל מיוחד תחת סככה ליד המטבח. נתרבו גם הצלחות וכלי-האוכל, והארוחה לבשה צורה "תרבותית"⁵⁸.

לבוש

כבכל חברה כך גם בחברה הפארטיזאנית אהבו האנשים להתגנדר. היעדר מדים אחידים ואספקה מאורגנת של לבוש והנעלה נתנו מקום ליוזמת היחיד בתחום זה. התוצאה היתה: שלל בגדים, נעליים וכובעים ממינים שונים ומשונים.

במיסדר הגדוד שימשו בערבוביה מדי טייסים גרמנים, מדי שוטרים גרמנים, פרוות-כבשים כפריות, מעילי-עור אזרחיים, מדים דהויים של שבויים סובייטיים ומעילים קצרים מתוצרת גיטו-קובנא, וכובעים מכובעים שונים — "פאפאכות" בסגנון קוזאקים, מגבעות אזרחיות, "קאסקטים" וכובעי צבא גרמני, רוסי וליטאי. סימן היכר מסוים ללוחמי הגדודים הקובנאיים היה תג כוכב אדום בתוך מסגרת עגולה אדומה, שכל אחד קישט בו את כובעו.

לוחמי גיטו קובנא, שבאו לבושים בקפדנות יתירה, בלטו בכך מן האחרים. רובם צוידו לפני צאתם במגפיים מתוקנים, בכובעי-פרווה, בחגורות-עור, באשפות-כדורים, שהיו תלויים בשתי חגורות עור מצטלבות על החזה, וכן בנרתיקי-אקדחים, בתרמילי-צד וכו'.

יתרונם בלבוש ובציוד היה קרקע פורה לסחר החליפין, שהיה רווח ביער,

56. עדות א' מוזס, עמ' 21 (תקליט 6); עדות ב' גופר (גרודניק), עמ' 29 (תקליט 8). ואכן עליהם ועל שכמותם נאמר ביער: "יהודים נספים בגלל שמנת, ורוסים — בגלל וודקא".

57. המקלען יהושע אנצל, בהיותו פעם במשמר הסודי, זלל בשר הרבה ונתקף כאבים חזקים, והיה הכרח להביאו בעגלה למרפאה שבבסיס. שם התעוות כמה ימים בכאבים איומים, ולבסוף מת.

58. כך נהגו הלוחמים הרוסים לכנות כל דבר שהיה בו שמץ מחיים גורמאליים של ימי שלום.

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

מעין ספורט, אך יחד עם זה נתן גם עילה לקנאה גלויה ונסתרת מצד מחוסרי הלבוש הטוב שבין הפארטיזאנים הוותיקים יותר. הזמן, האקלים והמסעות המרובים טשטשו במרוצת הימים יתרון זה, וגם לוחמי הגיטו נאלצו לדאוג לחידוש ציודם בדרכים הנהוגות ביער. במיבצעי אספקה ובמיבצעי קרב בחר לו כל אחד בבית האיכר או בשלל האויב את הרצוי לו⁵⁹. רכישה זו כונתה בפי הפארטיזאנים "בומביוז'קא" ("הפצצה"), ונסבלה על ידי הפיקוד מחוסר ברירה⁶⁰. ה"בומביוז'קא" שימשה לכמה מן הלוחמים מניע להרבות ולצאת לפעולות, כדי לחדש את הלבוש, או לזכות באקדח קטן וכדומה, לנוי⁶¹.

הלבוש סימל במידה מסוימת גם את מעמדו של האיש והעלה את ערכו בעיני הבריות. פארטיזאן כהלכה נצטייר בעיני רבים כאיש, שחזהו מקושט בשתי חגורות שתי-וערב, אקדח בעל רושם תלוי בחגורתו, לבוש מכנסי רכיבה, מגפיים מבריקות לרגליו ותת-מקלע בזרועו. ואכן בלבוש מעין זה התהלכו המפקד, הקומיסאר, אנשי הסגל-הפיקודי ופארטיזאנים ותיקים⁶², ודבר זה שימש מקור לחיקוי מצד שאר הלוחמים. גם הימצאות נשים בבסיס היתה סיבה להתגדרות הזאת.

ניתן להיאמר, כי באופן רשמי לא הקפידו ביותר על הופעה חיצונית, ועם זאת, בכל מיסדר הופיעו כמעט כל הלוחמים מגולחים ובלבוש מסודר ברב או במעט⁶³. בעניין זה פעלה דעת הקהל, כשם שהיתה גורם לא מבוטל בעניינים אחרים⁶⁴.

דיוור

מצב הדיוור היה נוח באופן יחסי. התגוררו ב"זמלאנקות" (מחפורות) שהיו עשויות כך⁶⁵: חפרו בור בצורת מלבן, אורכו 50 מטר, רוחבו 4—5 מטר ועומקו כ-1½ מטר. בקרקעיתו נכרתה לאורכו תעלה עמוקה כדי ½ מטר, ששימשה כמעבר בין מקומות השינה. את הקירות תמכו בכלונסאות ועליהם כסוי עשוי מבד-המצנחים הלבן, וכן ריפדו בכלונסאות את מקומות השינה, ועליהם שכבת קש. הבור כוסה בגג, שהתנשא מעט מעל פני האדמה, ולשם הסוואה כיסו אותו בענפים ובאיזוב. בשני קצות המעבר התקינו דלתות,

59. במשך הזמן נעשה העניין הרגל ושיגרה עד כדי כך, שבמקום לכבס את הלבנים היו יוצאים לפעולות, כדי להחליפם אצל האיכרים בחדשים ובנקיים (עדות מ' יצחקי (גלבטרונק), עמ' 47, תקליט 37).

60. בדרך ליערות נאליבוק הקיפו הפארטיזאנים כפר ואילצו את האיכרים להתחלף במגפיים אתם (עדות י' רוזן, עמ' 22, תקליט 5).

61. קבוצות פארטיזאנים היו יוצאות במיוחד לליטא, כדי "להתלבש" (שם).

62. עדות גיטה פוגר-טורצ'ין, עמ' 17.

63. עדויות א' מוזס, עמ' 21 (תקליט 6), י' רוזן, עמ' 25 (תקליט 6).

64. עדות גרישא שפר, עמ' 36 (תקליט 9).

65. השוה ח' לזר, עמ' 295—296.

חלק רביעי: לחימה ונקם

ובתקרה קבעו אשנב לאורור. מסמרים נתקעו בקירות שלמראשות השוכבים, כדי לתלות עליהם את הבגדים והחפצים האישיים. בחלק מן המחפורות הותקנו גם תגורים פרימיטיביים לחימום ולייבוש הבגדים והנעליים. גם השלג שכיסה את המחפורת סייע לשמירת החום. עקב הצפיפות הרבה ורטיבות הקרקע הטובענית שרר בפנים עובש ומחנק. בקיץ היו הדלתות מ־2 הקצוות פתוחות לרווחה והאוויר בפנים היה נוח יותר, אך מאידך גיסא חדרו יתושים מהביצות הסמוכות והטרידו את הישנים.

"נוחיות" יחסית זו היו לה שתי סיבות: (א) הגדודים הקובנאיים חנו במקומם זמן ממושך ובאופן יציב יותר, עקב הביטחון היחסי שהקנו להם תנאי הטבע ביערות רודניקי (שטח ביצות לא עביר, סבך יערות עבותים וכו'). (ב) באותו מקום נמצאו חומרי בניין מתאימים באופן בלתי מוגבל. המחפורות היו הפתעה נעימה לבאים מגיטו קובנא. "למעשה חששנו מפני דבר יותר גרוע" — מספר אחד הלוחמים מן הראשונים שהגיעו בדצמבר 1943⁶⁶ — "בכל זאת מצאנו שמה מחפורת, ובמחפורת היה חם. לא חשבתי שבכלל נהיה במחפורת. חשבתי על יערות פתוחים בלי שום דבר. אבל כשמצאנו מחפורת והיה גם משהו לאכול בחגיגה של ה־1 בינואר — אז זה עשה עלינו רושם!". בגדוד "מוות לכובשים" נקבעו דיירי כל מחפורת לפי יחידותיהם הקרביות והמינהליות, בעוד שב־2 הגדודים האחרים שוכנו כל הלוחמים, כולל המפקדה והבנות, בתוך מחפורת אחת גדולה. אמנם להבדל זה גרמו סיבות אובייקטיביות בעיקר (מספר האנשים ב"מוות לכובשים" היה גדול יותר, וכך היו בו בעלי התפקידים המרכזיים של כל שלושת הגדודים), אך למעשה היה בכך גם משום סימן לדיפרנציאציה החברתית ולשמירת המרחק בין ה"מעמדות" השונים, ששררו בגדוד "מוות לכובשים"⁶⁷, שלא כבשני הגדודים האחרים, ששררה בהם אווירת שיתוף ורוח צוות.

היגינה

בעיית הניקיון היתה חמורה מאוד, וגם הלוחמים שהקפידו על רחיצה שיטתית⁶⁸ ועל החלפת לבנים לא ניצלו ממארת הזיהום והגרדת, ובמיוחד ממכת הכינים⁶⁹. הללו שרצו בקש, על הקירות, בשמיכות או בבגדי השכן. הרבה עשו

66. עדות א' מוזס, עמ' 15 (תקליט 4).

67. המחפורת היתה, בייחוד בערבי החורף והגשמים, פינת הייחוד האינטימית היחידה ללוחמים, ובין שוכניה נרקמו יחסים קרובים ובלתי אמצעיים יותר מכל מקום אחר בבסיס.

68. ה"מהדרין" שבין הלוחמים היו משכימים ורוחצים במימיו הזכים של נהר המרצ'אנ־קא. השאר הסתפקו ברחיצה שטחית במים הדלוחים של הבאר שבבסיס.

69. כך למשל קיבלו כינים אנשי הקבוצה החמישית מהגיטו, עוד בתחנתם הראשונה לבסיס, בגדוד של גניס (עדות ג' שפר, עמ' 16, תקליט 4).

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי־חברה

החובה לישון בבגדים והקירבה היתירה שבין הישנים בגלל הצפיפות. אמנם נהר מרצ'אנקא הקרוב ומרחץ־הזיעה הביאו הקלה מסוימת, בכל זאת ליוותה מכת הכינים את הלוחמים עד יומם האחרון ביער⁷⁰. יצאו מכלל זה, במידה מסוימת, הבנות, שבגלל ישיבתן הממושכת בבסיס יכלו להקפיד יותר על הניקיון⁷¹. במידה רבה שפר גם חלקם של הנשואים, שנשותיהם נמצאו בבסיס. ההסתגלות לתנאי הניקיון היתה ללוחמי גיטו קובנא אחד המבחנים הקשים בחיי היער⁷².

עישון

לוחמי הגיטו הביאו אתם היערה כמות טאבאק ונייר דק לגלילת סיגריות. שהספיקה להם לשבועות מספר. כשאפס הטאבאק נאלצו לספק לעצמם מצרך זה מן האיכרים בזמן פעולה או מחללי האויב וכו', או שנקטו בדרך שנזקקו לה כל אלה שאיתרע מזלם, דהיינו — פשטו יד ותרזו אחרי כל הזדמנות לקבל זנב סיגריה מאחר.

מקור לטאבאק היו גם ה"מקשרים" מהעיר ומהכפר, שאצלם ניתן היה להשיגו בכסף, וכן איכרים ידידותיים מסטארי־מארצ'ל, וישינצ'א וכו'. ברם רק לוחמים מעטים ניתנה להם גישה למקור זה בתוקף תפקיד, כגון הסיירים, החוליות לתפקידים מיוחדים וכדומה. בתוך היער עצמו לא היה ערך לכסף, ואלה שהביאו אתם כסף מן הגיטו כמעט לא יכלו לעשות בו שימוש, והוא נשאר ברובו בכיסם עד השחרור. לכן התפתח סחר־חליפין בטאבאק, תמורת מצרכים אחרים, וביניהם גם תחמושת לאקדחים⁷³. במשלוח אחד הוצנחה מהאוויר כמות שוקולאדה וסיגריות "קאמל", שחולקו 2 סיגריות לכל לוחם. המעשנים המובהקים ויתרו אז ברצון על השוקולאדה, ונתנו אותה בסיגריות ריחניות אלה.

משמעת

חוץ מנאום הקומיסאר בשעת קבלת הפנים לקבוצות הלוחמים שבאו מהגיטו, ושאר אמרות הכנף שהשמיע בשעת מיסדרים וכדומה, מעולם לא לימדו את הפארטיזאנים יסודות התנועה הפארטיזאנית, כלליה, חוקיה וחוקת שיפוטה. אין פירוש הדברים, שלא היו קיימים חוקים, כללים ומנהגים ביער. לאמיתו של

70. עדות ג' פוגר־טורצ'ין, עמ' 17.

71. "הייתי מהראשונים שהחלו להרתיח את הכביסה" — (עדות מ' פוגאצקי־שמאלי, עמ' 27). ביילה גאנלין ("קאטיושה") היתה מכבסת לפעמים גם עבור הבחורים. ברם אלה נדרשו להמציא לה סבון, על כן היה זה מצרך מבוקש ביותר.

72. לעומתם היו הרוסים רגילים יותר לתנאים קשים, בייחוד אלה שהגיעו ממחנות השבויים.

73. עדות י' רוזן, עמ' 30 (תקליט 7).

חלק רביעי: לחימה ונקם

דבר היו והיו, ותוקפם המוסרי והמעשי היה לאין שיעור. אלא שמעולם לא גובשו וסוכמו באורח שיטתי, בצורת פקודות־קבע, שיקיפו את כל המצבים שפארטיזאן עלול להיות נתון בהם, בין ביער ובין מחוצה לו.

תנאי־היער והלוחמה הפארטיזאנית הביאו לא־אחת למצבים, שבהם פעלו חוליות קטנות, ואף לוחמים יחידים. לא תמיד הספיקו ההנחיות וההוראות שניתנו ללוחם לפני המשימה, ולפעמים שומה היה עליו להחליט בדברים שלא צפה אותם מראש, ולהכריע בהתנהגותו את גורל המשימה, ואף את גורל חייו. זהירות קפדנית, חישוב כל צעד ותנועה, שליטה על היצרים ושיקול קר והגיוני, גדרשו ממנו לא פחות מכושר קרבי ואומץ־לב. משום כך חייב היה לשנן את הפקודות, את הערות מפקדיו וחבריו וכדומה, לא פחות משחייב היה ללמוד את ההוראות הטכניות בזמן ביצוע משימה, ולהקיש מכל אלה על מצבים שונים ומשונים שנקלע אליהם. חוקת היער היתה אפוא חוקה בלתי כתובה, שמיעוטה פורסם בפקודות ורובה עבר מאיש לאיש, מוותיק לטירון. היא גובשה בניסיון יום־יומי ותוך לימוד משגיאות, שבמקרה הטוב נסתיימו בגזיפה, ובמקרה הרע – במוות, ואף בעונש מוות⁷⁴. ומאחר שכל רגע מחיי הלוחם ביער עמד בסימן מצב־חירום, חייב היה בכל עת ובכל שעה להקפיד על כל פרט של התנהגותו, אף שלא לימדוהו כיצד עליו לנהוג. מצווה היה על מידה גדולה של משמעת פנימית וויתור על נוחיותו האישית. בכלל זה התאפקות וחוש מידה בדברים שהלב חומדם, ואפילו בענייני אוכל ומשקה, שלא פעם המיטו אסון על הנהנין ללא זהירות.

רוב לוחמי הגיטו הצעירים וחסרי הניסיון קשה היתה עליהם ההסתגלות לדרישות הקפדניות של היער, ורבות סבלו עד שרכשו לעצמם תכונות חיוניות אלה.

כך למשל אירע ללוחם הצעיר ז'אן שפרלינג. פעם בעומדו על המשמר הראשי שבכניסה לגדוד, באמצע היום, ראה קבוצת אנשים מזוינים לבושי מדים גרמניים מתקרבים לבסיס. הנער לא חיכה שיתקרבו עד כדי שיוכל לזהותם לפי הסיסמא, כמצווה בפקודות־הקבע, אלא איבד עשתונותו וירה ירייה באוויר, והחל לרוץ בבהלה לעבר הבסיס בצעקו "גרמנים!". כל הנמצא צאים בבסיס תפסו את נשקם ורצו לכיוון המשמר, ושם התברר, שהיתה זו קבוצת פארטיזאנים חרשים, לבושים מדים גרמניים. התנהגותו של ז'אן שפרלינג גונתה בחריפות וכונתה בשם פחדנות וזריעת בהלה. כינויים אלו משמעותן במילון הפארטיזאני היתה חריפה ביותר, והזוכים בהם צפויים היו ליחס של בוז ואי־אמון.

74. דוגמה של עונש מות ראה להלן, עמ' 322, במעשה המפקד סריוז'א. אחרים נענשו עונש "טבעי". כך, למשל, נספו פארטיזאנים דגולים עקב זלזול בכללי הזהירות, כגון מפקד הפלוגה הקרבית, סגן מישקה טרושין וחבריו, החבלנים המנוסים יורקא וחבריו (ראה פרק יג).

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

במקרה אחר איבד אחד הלוחמים הטירונים, שזה עתה הגיע מהגיטו, את הקשר עם חבריו בשעת פעולת אספקה, ונשאר לבדו בלילה. ברוב ייאוש החל לצעוק ולקרוא "האלו" לכל הכיוונים. קריאותיו הדהדו בדממת הלילה ונשמעה באוזני הלוחמים כקריאות גרמנים. כמה מהם אף התכוננו לירות לעבר הקולות. הודות ללוחם הוותיק אליעזר צודיקוב, שתפס מה אירע כאן, נמנע אסון ודאי.

תנאי היער חייבו ביצוע מדוקדק של פקודות הקבע, וכל עובר עליהן צפוי היה לעונש חמור ביותר. היעדר מערכת משפטית וחוקת שיפוט מוגדרת הביאה לחוסר אחדות בעונשים ביחידות השונות⁷⁵. למפקדים בכל הדרגים ניתנו סמכויות כמעט בלתי-מוגבלות בענייני המשמעת של פקודיהם, ודבר זה גם נתן מקום לשרירות, שגבלה לעיתים בהתעללות ויותר מכך. יחד עם זה מנעו תנאי המציאות גיוון בצורת העונש. רק לעיתים רחוקות ניתן עונש-מאסר, ואילו מחפורת-הצינוק שימשה למעשה רק כמקום להחזקת עצירים עד למשפטם. בדרך כלל נחלקו העבריינים לשתי קאטיגוריות, לפי חומרת העבירה. העבירות הקלות היה עונשן שמירה נוספת למספר יממות או גזיפה פומבית וכדומה, והעבירות החמורות — עד הוצאה-להורג בירייה.

להלן כמה מקרים של עבירות ועונשיהן. אחד מספר⁷⁶:

באחד הלילות, בהיותי בתפקיד קצין-תורן, ביקרתי את המשמר, ולהפתעתי גיליתי את הזקיף, נער רוסי צעיר, שוכב אפרקדן ושקוע בשינה עמוקה. הוצאתי לו את הבריח מרובהו... למחרת בבוקר הלך הנער כרגיל לאכול ארוחת בוקר, בלי לספר לאיש שחסר לו הבריח ברובה. לאחר הארוחה נקרא מיסדר, והרב-סמל בדק כבכל יום את הנשק. כשהגיע לנער הזה שאלו איפה הבריח. הוא החל לגמגם. אני שלפתי מכיסי את הבריח והוכחתי מה שקרה בלילה. הבחור הזה קיבל עונש לעמוד ימים ולילות על יד הנחל מחוץ למחנה בלי נשק וערום למחצה.

במקרה אחר נתפס הלוחם י. מ. ע"י הקצין-התורן טאראסוב, כשהוא ישן על משמרתו בבית המרחץ לפנות בוקר, והביא את העניין בפני המפקדה. י. מ. הואשם ברשלנות, ובשעת מיסדר מיוחד הוקרא גזר דינו למות בירייה. גזר הדין הוחלף בר-במקום לנזיפה חמורה.

כאן המקום לעמוד על עניין אחד שהטריד את הלוחמים בכלל ואת הלוחמים היהודים בפרט, והוא — הפחד שמא יפלו חיים בידי האויב. אכן בעיה זו לא היתה אישית בלבד, אלא בעיני הפיקוד היתה זו בעיקר בעיה בטחונית

75. לוחם יהודי, ב' טוקר, הוצא להורג על שינה בזמן שמירה, בגדודו של הקאפיטאן אלקו. אותו עונש הוטל גם על לוחם יהודי אחר, מ' אפשטיין, על שאיבד את רובהו (ח' לזר, עמ' 296—297).

76. עדות מ' פאסטרנאק, עמ' 5.

חלק רביעי: לחימה ונקם

ממדרגה ראשונה. הגרמנים הזדקקו לידיעות מהימנות על מקומם ועוצמתם של כוחות הפארטיזאנים, ולשם כך השתדלו לתפוס פארטיזאנים חיים. הנתפסים עונו בעינויים אכזריים ביותר, כדי שיגלו את הידיעות הדרושות⁷⁷. אולם בין חלשה דעתו של האומלל וגילה לשוביו מה שגילה, ובין עמד בניסיון ולא גילה מאומה — הוצא להורג. לפעמים נעשתה ההוצאה להורג בפומבי, כדי להטיל אימה על האוכלוסייה. על כן ניתנו הוראות חמורות לא לעזוב את הפצועים, ואפילו לא את החללים⁷⁸. כן הויבו הלוחמים לעשות כל מה שאפשר, עד איבוד עצמם לדעת ברגע האחרון, ובלבד שלא יפלו בשבי. במציאות הפארטיזאנית נועד הכדור האחרון, לא לאויב, כי אם ללוחם עצמו.

חלק מהלוחמים, בייחוד מקלענים, רגמים ומפעילי רובים-אנטי-טנקיים, שאי אפשר לבצע התאבדות בנשקם, צוידו באקדחים. מובן, שלשם ביצוע הוראות אלו נדרשו כוחות נפשיים ואומץ לב עילאי מן הלוחמים, שנאלצו לשלוח יד בנפשם, או מחבריהם שסייעום בכך.

במקרה אחד מצאו עצמם הלוחמים משה מילנר וספרוני אורלוב מכותרים ע"י כוח אויב עדיף בסביבות נובי-מארצל. הלוחם היהודי חיפה על נסיגת חברו, שהיו בידו ידיעות חשובות לבסיס, ואסר לבדו מלחמה על המתקיפים, עד שאזלה תחמושתו. ואז ירה את הכדור האחרון בכשרו⁷⁹.

בדומה לכך נהגה טאניא (טייבלה) וינישסקי, כשנותרה אחרונה מתוך 16 אנשי מחלקת החסימה בקרב וצ'ורישיקיס⁸⁰.

לעתים הגיעו הדברים לידי מצבים טראגיים, שבהם נאלצו לוחמים למות את חברם הפצוע, כדי שלא יפול חי בידי הגרמנים.

גורל זה פקד את הלוחם דוד גולדין⁸¹, שנפצע בבסיס בכדור שנפלט

77. על דרך הטיפול בפארטיזאנים יהודים הוציאו הגרמנים הוראות מיוחדות. בקשר לכך יש עניין רב בידיעה שפורסמה בעיתון "דבר", מס' 5347, מיום 21.2.43, על מברק שנתקבל מקויבישב בזו הלשון: "מפי טייס סובייטי, שירד נחיתת-אונס מאחורי הקווים הגרמניים והצליח אחרי כן להימלט, נודע לי, כי השלטונות הגרמניים בשטח הכיבוש פרסמו פקודה, שיהודים שנתפסו מזוינים, או שידוע שהם משתתפים בפעולות הפארטיזאנים, אין לירות בהם ואין לתלות אותם. להם נועדים עונשים חמורים יותר. נודע, כי יהודים אלו עוברים עינויים אכזריים ביותר, מושלכים לכלבים וכדומה, ולאחר שיוצאת נשמתם נמסרות גופותיהם לבתי חרושת מיוחדים לייצור סבון, חומרי זיבול שונים ועוד". סימוכין לידיעה זו אנו מוצאים ב"דבר" מס' 5343 המספר, כי מעשה כנ"ל אירע בנובו-שוונצ'יאן הנמצאת במרחק 58 ק"מ מווילנא, והפקודה האמורה התפרסמה בגרמנית. פולנית וליטאית עם תפיסת פארטיזאנים יהודים שחיבלו ברכבת. לידיעה זו לא מצאנו אישור בשום מקום אחר.

78. עדות ג' פוגר-טורצ'ין, עמ' 9—10 (תקליט 3).

79. עדות ג' שפר, עמ' 19 (תקליט 5), והשווה פ"ק ג, עמ' 144.

80. ראה פרק יג.

81. ד' גולדין היה בן רב מעיירה קטנה. סיים גמנסיה עברית בקובנא ונקלע לגיסו. השתתף במסע אוגוסטובה, נתפס ושחרר. ליערות רודניקי יצא בין הראשונים.

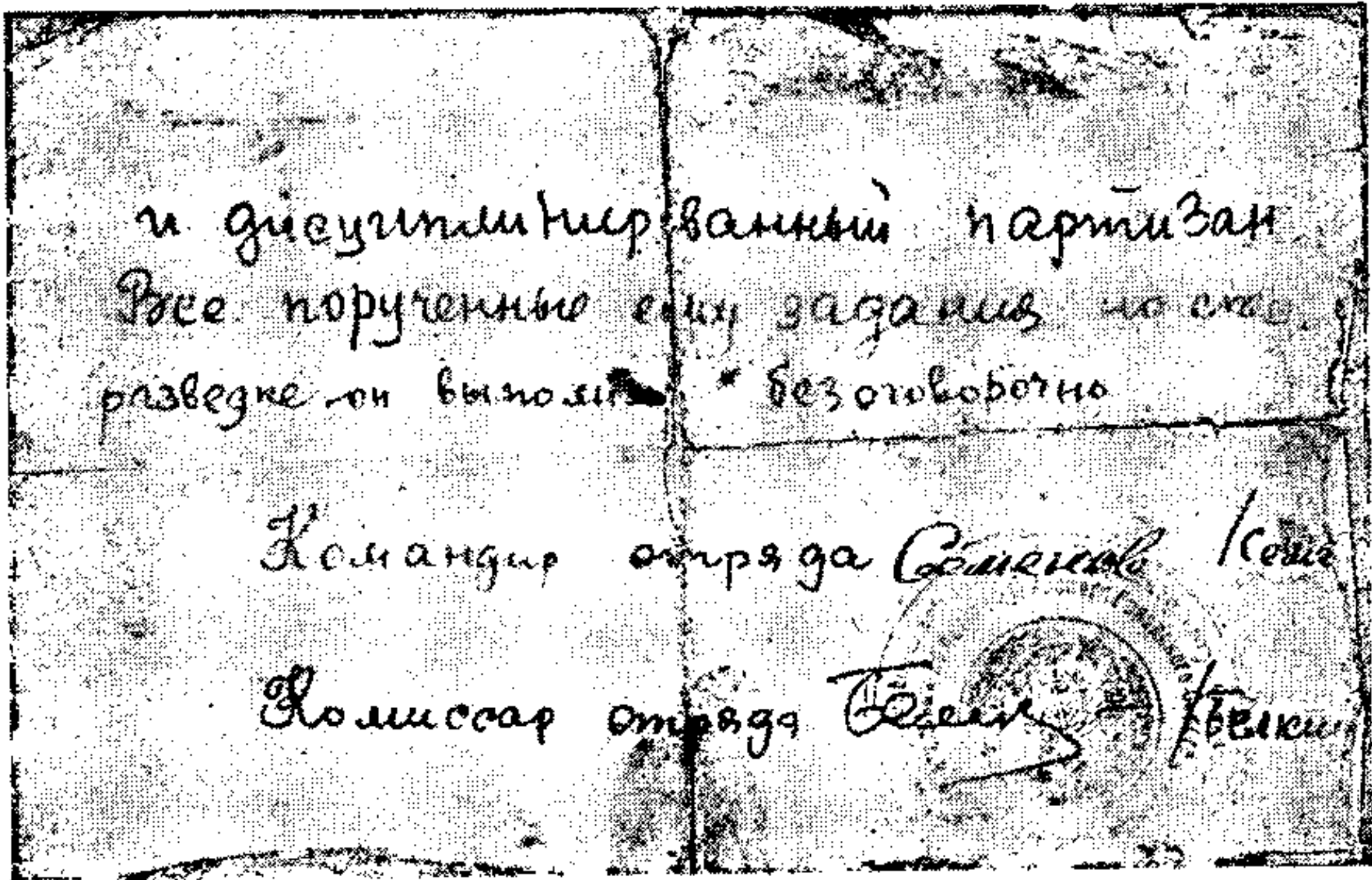
Характеристика партизану отряда им. Владаса Баронеса

тов. Моисе Израиль
Шаншелевич.

За время пребывания в отряде
тов. Моисе неоднократно участвовал
в боевых операциях отряда: в нападѣ
на вражеские гарнизоны в д. Жигарини

~~в д. Барановицах, в разрыве~~
моста через р. Марбуцу, доставке
оружия, для отряда. Участвовал
в стычке с полицией и нападѣ на
полицию в Вейсее.

Был ранен. Большую часть пребы-
вания в отряде находился в обе-
дненной (трехотрядов) разведке.
Тов. Моисе проявил себя, как один
из лучших разведчиков отряда, храб-
рым и инициативным, наступательным

תעודת-הערכה פארטיזאנית של הלוחם ישראל יואל'ס. נוסח התעודה בתרגום עברי:
 תעודת-הערכה / כאראקטריסטיקה / של פארטיזאן הגדוד ע"ש ולאדאס בארונאס הח'
 יואל'ס ישראל בן שבתאי.
 במשך שהותו בגדוד השתתף הח' יואל'ס לא פעם במבצעי הקרביים של הגדוד: בהתקפות
 על משלטי האויב בכפר ז'אגארינה, בירודניק וביז'ורישיקיס; בשריפת הגשר על הנהר
 מאריסה, ובאספקת נשק לגדוד. השתתף בהתנגשויות עם המשטרה ובהתקפה על תחנת
 המשטרה ב'ויסאי. נפצע. רוב זמן שהותו בגדוד שירת ביחידת הסיור המאוחדת (של שלושת
 הגדודים [הקובנאיים]). הח' יואל'ס הצטיין כאחד הסיירים הטובים ביותר של הגדוד,
 כפארטיזאן אמיץ ובעל-יוזמה, ללא-רתיעה, וממושם. מילא ללא הסתייגות כל משימת סיור
 מיוחדת שהוטלה עליו.
 מפקד הגדוד סמיונוב, קומיסאר הגדוד בלקין [חתימות, חותמת].

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

מרובהו של חברו, משה רייכמאן. הוא נותח ורגלו האחת נקטעה. איתרע מזלו, והגרמנים ערכו מצוד באותו זמן על יערות רודניקי, והפארטיזאנים נאלצו לעזוב את המקום לזמן-מה. מחשש שמא יפול בידי האויב ציווה הקומיסאר להמיתו⁸². המקרה זעזע קשה את הלוחמים, ובמיוחד את הלוחמים היהודים, אולם אי אפשר לדעת, אם בפקודת הקומיסאר הסתתרה כוונה זידונית, או שהיה זה הכרח המציאות⁸³.

היתה דעה רווחת ביער, שלוחם יהודי לא יסגיר עצמו חי לידי האויב. הלוחמים היהודים הגנו בלהט על דעה מוסמכת זו, בשעה שנמצאו לה עוררין. אולם מעשה שהיה הפריך דעה מוסמכת זו. בסוף דצמבר 1943 נתקלה יחידת פארטיזאנים מגדוד "מוות-לכובשים" במארב האויב, בעת מעבר נהר קפוא. מחמת החושך והמהומה שקמה נקלעו 2 לוחמים, יצחק סגל ומאשה אנדלין⁸⁴, ישר לידי האויב. לשניהם לא היה נשק. בשעת החקירה הכחישו שניהם כל שייכות לפארטיזאנים, והצליחו לשכנע את חוקריהם שהם יהודים מגיטו וילנא, שהובלו לעבודה, ושבדרך נתקלו בפארטיזאנים ונשדדו. הם הובלו לוילנא, שוחררו והוכנסו לגיטו. מאשה אנדלין הצליחה לחזור לגיטו קובנא⁸⁵, ואילו גורלו של יצחק סגל לא נודע⁸⁶.

במקרים כאלה קשה היה לשכנע את הפיקוד הפארטיזאני, כי הגרמנים שחררו את הלוחמים בלי כל תמורה. ואכן הניסיון, וכן הזהירות התמורה בכל מקרה של מגע עם האויב, חייבו להתייחס בחשדנות לכל הסבר⁸⁷. חשד מעין זה הביא למותו הטראגי של הלוחם משה גרבר. כפי שסופר

82. עדות ג' שפר, עמ' 18 (תקליט 5); עדות ב' גופר (גרודניק), עמ' 33 (תקליט 9); עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 46 (תקליט 15); י' יואלס, מכתב 3.

83. "אי אפשר להאשים שום אדם על שלא לקחו אותו בזמן שיצאו מהבסיס. אין לנו שום דוגמא אחרת, שלקחו את מישהו אתם במצב כזה" (עד' ח' גלעין (גכטל), עמ' 46, תקליט 15). "אנחנו התרעמנו על הדבר, אבל אי אפשר לתלותו באנטי-שמיות. אני חושב שאפשר היה בהחלט לעשות משהו ולהשאיר אותו בחיים, ולא לעשות מה שהם עשו" (עד' ג' שפר, עמ' 18, תקליט 5). מקרה דומה קרה עם הלוחם הליטאי דראגונאס, בגדוד ע"ש ולאדאס בארונאס, בהיותו בדרום-ליטא. לאתר שדראגונאס נפצע פצעים קשים ניגש אליו המפקד נאקטיס (גם הוא ליטאי), כיסה פניו במטפחת וירה בו (עדות מ' יצחקי (גלבטרונק)).

84. אשתו של נחמיה אנדלין.

85. ג' אנדלין נפגש עם אשתו ביערות קאזלו-רודא, שלשם הצליחה להגיע מגיטו קובנא, באותו זמן שגם גדוד "קדימה" הגיע לשם.

86. ס' ק"ג, עמ' 144—145; ר' גורדון, מכתב 1, וכן עדותה של זו מיום 8.10.59 בתל-יצחק.

87. כך למשל נחקרה ארוכות הקשרית הנודעת של הגדודים הווילנאיים, ויסקה קמפנר ע"י ראש המחלקה המיוחדת, סטאנקוויץ, לאחר שהצליחה להתחמק ממעצר המשטרה הליטאית והגיעה בחזרה אל היער. רק בקושי רב האמין סטאנקוויץ לסיפוריה של הלוחמת (ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 122).

חלק רביעי: לחימה ונקם

למעלה⁸⁸ הפליאו אנשי הגסטאפו את מכותיו של גרבר, שנתפס בידיהם במסע אוגוסטובה, מפני שמצאו אצלו אקדח⁸⁹. בגיטו פשטו שמועות עקשניות, שהוא לא עמד במבתן העינויים הקשים, ומסר פרטים מסוימים על ארגון היציאה. חשד זה התעורר עוד בעת היותו כלוא עם חבריו למסע⁹⁰. וכך מתאר אחד מכלואי המצודה את היחס העוין, שגילו כלפיו חבריו אפילו במקום-אימים זה⁹¹:

בערב לאחר העבודה, כשנכנסתי לתא לאכול ארוחת-ערב, שמתי לב, שארונצ'יק⁹² מספר משהו והחברים יוצאים מכליהם, ובמיוחד מושקה "פוק"⁹³. הם סיפרו לי, שגרבר כביכול גילה את הארגון... הוא עצמו לא היה נוכח אותה שעה. "פוק" דרש שיחסלו אותו. המצב נעשה קריטי. אני הרגתי את כולם ואסרתי להזכיר עניין זה בנוכחותו. הסברתי להם שבמצבנו, כשאנו עומדים לארגן את הבריחה, אסור לנו להוציאו מקרבנו, ולהניעו ע"י כך לעשות שטויות. פקפקתי בעצם בגידתו. לבסוף אמרתי, שאני מקבל אותו על אחריותי, אביאהו לגיטו לרשות הארגון ושם יוחלט על גורלו. זה היה מספיק. החברה נרגעו... גרבר היה בין הבורחים שזכו להגיע לגיטו קובנא. יש להניח כי התנהלו דיונים וחקירות לעצם אשמתו. לא ידוע לנו על המסקנות, אך עובדה היא, שגרבר נשלח ליערות רודניקי בקבוצה החמישית⁹⁴. וכך מספר אחד מבני הקבוצה הזאת⁹⁵:

שיתפו אותו בקבוצה הזו שאני יצאתי. הכוונה היתה לחסל אותו בדרך ולא להביאו בכלל לפארטיזאנקה. אבל היות ונ' אנדלין היה "עסוק" בדרך החליט להביאו ליער ולמסור אותו למפקדה. בגיטו היתה לו משפחה, וייתכן שלא רצו להסתבך עם המשפחה או משהו בדומה לכך⁹⁶. בהגיעו ליער הושם גרבר במעצר. יש לציין כי הרוח החיה

88. סוף פרק ה.

89. במצודה התשיעית כונה גרבר בפי הזקיפים "האיש בעל האקדח" (א' פייטל-סון, מכתב 3).

90. עוד לפני המאסר, בעת המסע, היו היחסים בינו ובין חבריו מתוחים, בגלל התנהגותו הבלתי חברית (עדות ע' לוי, עמ' 2).

91. א' פייטלסון, מכתב 9. 92. הכוונה לאהרן וילנצ'יק.

93. כינויו של משה זימלוויץ.

94. העובדה שגרבר יצא עם הקבוצה החמישית ולא עם הקבוצה שבה נכללו מרבית בורחי המצודה (הקב' הרביעית), ניתנת להסבר בדיונים שנמשכו בעניינינו בחוגי המחתרת בגיטו.

95. עדות ג' שפר, עמ' 8—9 (תקליט 2).

96. הסבר זה אנו מוצאים גם בדברי ב' גמפל (מכתב 2): "שפטוהו בגיטו, ואיימו שאם יאונה לו רע ילשינו בפני הגסטאפו, ולכן שלחוהו היערה" (ראה גם י' יואלס, מכתב 4).

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

בפרשה זו ואולי אף הגורם הראשי הן בגיטו והן ביער, היה שמעון בלוך, שכאמור לעיל נתפס בשעתו אף הוא בגסטאפו, ולפי אחת הגירסאות מסר גרבר, שמביתו יצאו ליער⁹⁷.

וחברו לגורל במצודה התשיעית מסיים⁹⁸:

הוא הודיע שאנחנו יכולים להעיד. אבל כשבאו לשאול אותנו אמרנו: איך אנחנו יכולים להעיד בשעה שאנחנו לא היינו אתו יחד [בשעת החקירה], ובוזה נגמר העניין. הם לא דרשו מאתנו שום דבר יותר. האשימו אותנו שהוא הלשין ושהוא מסר את הארגון ואת הכול. אפילו לא עשו לו משפט באופן רשמי, רק התזיקו אותו במעצר בתוך המחפורת שהוא גר שם, ואח"כ הביאו אותו משם והוציאו עליו פסק-דין מוות והרגו אותו. בזמן הירייה לא היינו נוכחים, אבל עד כמה שידוע לי ירה בו בלוך. ככה דיברו⁹⁹.

מותו של גרבר היה לכל הדעות אפילו לפרשה פנימית¹⁰⁰ במחתרת הגיטו, שבדומה לארגוני מחתרת אחרים לא היתה פטורה מבעיות של בוגדים ופרור-בוקאטורים, אמיתיים ומדומים¹⁰¹.

השיכרות

"השיכרות היא בת בריתו של האויב" — זו היתה הסיסמה שבה ניסו בלי הצלחה מרובה להדביר את נגע השיכרות בין הפארטיזאנים. אולם כנגדה השתרשה האימרה: "בלי חצי ליטר — לא ילך". בלעדי הנוזל המר אין סעודה הגונה ובהיעדרו לא תצליח משימה קרבית. אם אין סאמוגון¹⁰² גם שמחת

97. תמוה במקצת, שדווקא שמעון בלוך ואשתו רבקה, שעליהם הלשין גרבר כביכול — אלה שוחררו מהגסטאפו, ואילו גרבר עצמו נשלח למצודה התשיעית. נעימה זו מופיעה בשינוי נוסח בכמה מקורות (מ"ל גולדשמידט, מכתב 2; יואלס, מכתב 4; א' פייטלסון מכתב 13, ואחרים). לפחות חמישה עדים מהימנים מעלים פקפוק בעצם אשמתו של גרבר. לעומתם נאמר בדבריו של ב' גמפל (מכתב 2): "אני כן בטוח שהוא מסר".

98. עדות מ' יצחקי (גלבטרונק), עמ' 32—33 (תקליט א6).

99. ראה גם א' פייטלסון, מכתב 13. לפי ידיעות אחרות הוצא פסק-הדין לפועל בידי "בוריס הקטן".

100. בעדויות מודגש, שבענין גרבר מילא הפיקוד הרוסי של הגדוד תפקיד משני בלבד. "בעניין זה יש ליהודים יותר חלק מאשר לגויים" (עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 45, תקליט 15); "זה לא היה עניין של אנטישמיות" (עדות ג' שפר, עמ' 8, תקליט 2); "הדבר יצא מסימקה [שמעון] בלוך, אך אפשר היה לעשות את המשפט הזה בצורה אחרת" (עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 14, תקליט 5).

101. השווה פרשת הוצאתם להורג של נתן רינג וחבריו באשמה דומה, בגדודים הווילנאיים (ח' לזר, עמ' 281—284; ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 113—114).

102. כך נקרא האלכוהול העשוי באופן פרימיטיבי, שהיה נפוץ ביותר באותה תקופה.

חלק רביעי: לחימה ונקם

הניצחון אינה שלמה. אלה היו שני הקצוות של השיכרות ביער. מן הצד הצבאי והארגוני היה משמעותה — ירידת המשמעת, סיכון מיבצעים ואבדן כוח אדם ונשק יקר¹⁰³. אך היא היתה צורך נפשי ודרך להתפרק מהמתח הרב שבחיי היער ולהתעלם לרגעים מההווה הבלתי נוח והעתיד הבלתי ידוע, הצופן בחובו הפתעות מרות בדרך כלל. הפיקוד הפארטיזאני ידע יפה, שתופעה זו אין להעבירה מן העולם לחלוטין, אלא אפשר לרסנה בלבד¹⁰⁴.

גם בגדודים הקובנאיים היתה השיכרות מצויה, והיתה נושא להסברה ולשיחת היום, בעיקר כשאירעו אסונות בעטיה. כך רגשה דעת הקהל לאחר נפילתם של מפקד הפלוגה הקרבית מ' טרושין¹⁰⁵ והלוחמים וולודיא (גודע בכינויו "ציגאן") וקאטיה (שארית בשרו של מפקד הגדוד). מכל-מקום ניתן לומר, שגם אצל אותם הלוחמים היהודים שסיגלו לעצמם הרגל זה¹⁰⁶, היה זה רחוק מרחק רב מהתמכרות ומחולניות, ונבע בעיקר מרצון לקבל את סגנון החיים ביער, שהשתייה היתה אחד מסממניו, ולא לפרוש מהציבור¹⁰⁷.

הנשים

בגדודים הקובנאיים היו כ־40 בנות, מהן כ־35 יהודיות מגיטו קובנא. למרות השתלבותן החיובית בגדה, תרומתן לקיום שירותים חיוניים שונים (כגון המטבח והשירות הרפואי¹⁰⁸) והשתתפותן במשימות קרביות או קרביות-למחצה (פעולות אספקה, שמירה ותפקידים מיוחדים), הרי מסיבות שונות, ובכלל זה עצם הגבלותיהן בכוח פיסי, הורשתה הבאתן ליער מהגיטו רק בשיעור מצומצם ביותר, ורק אחרי מיון מדוקדק, לפי קריטריונים כגון: קשר משפחתי ללוחמים שכבר יצאו או עומדים לצאת, ותק מחתרתי או

103. לא־אחת החליפו שתיינים מועדים את תחמושתם במשקאות חריפים (עדות ב' גופר (גרודניק), עמ' 28, תקליט 8).

104. אף אנשי הפיקוד לא נמנעו מלשתות, ולא תמיד עשו זאת בצנעה. סנייצ'קוס, בלוחתו את הצנחנים למסוס, היה אומר להם: היוזרו מנשים ומסאמוגון (קוטקא, עמ' 210). במקרים מסוימים לא היה מנוס מלהעמיד שיכורים מועדים לדין. אך גם כאן היססו להסיק באופן עקבי את המסקנות, ולרוב הסתפקו בניזיפה חמורה או בעונש מוות על־תנאי (מונצ'ונסקאס, עמ' 230).

105. עוד קודם לכן נודע קצין זה כשתיין מופלג, ולמרות אומץ לבו והנהגתו הקרבית למופת חששו לוחמים לצאת עמו למשימה (עדות א' מוזס, עמ' 18, תקליט 5).

106. עוד בנשפי הפרידה שערך ארגון המחתרת הכללי (איכ"ל) לחברים היוצאים ליער הוגש לפניהם סאמוגון בכמויות גדולות, ובין שאר הדברים שלימדם נ' אנדלין לקראת חיי היער היה גם דבר זה, שאנדלין עצמו היה בקי בו מאוד, ושימש דוגמא וסמל לאחרים.

107. בשעת שהיית הפלוגה הקרבית בליטא נהגו לפני כל ארוחה לשתות, והדבר הפך מעין חובה (עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 35).

108. עדות ב' גופר (גרודניק), עמ' 26; פ"ק"ג, עמ' 142.

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

מפלגתי¹⁰⁹ וכדומה. מיעוט מספרן הטביע את חותמו על מצבן ומקומן ביער. אמנם פעילותן עמדה בסימן השאיפה העזה לטשטש את מעמדן המיוחד והיוצא-דופן לעומת כלל הלוחמים. הן השתדלו להידמות לגברים בלבוש¹¹⁰, בנשק ובהשתתפות בפעולות, ולא בשירותים. אולם רוב הלוחמים, ובייחוד בורחי מחנות השבויים ואחרים, שחיו בתוקף הנסיבות חיי רווקות ממושכים, ראו בהן נשים בראש-זראשונה¹¹¹. לא מעטים ביניהם, ובעיקר בחירי הלוח-מים ובעלי תפקידים פיקודיים, השתדלו למשוך את לבן בחיזור ובמתנות שהביאו שלל מפעולות.

הנטייה להיענות ליחסים אלו נסתייעה בלי ספק — מלבד הסיבות הטבעיות המובנות — גם בעובדה, שמיום בואם לבסיס ראו לוחמי הגיטו בהשתלבות חברתית כנה ובהסרת המחיצות ביניהם ובין חבריהם לנשק הלא-יהודים, תנאי חשוב לקליטתם בשורות הפארטיזאנים. משום כך, אי-היענות או סירוב מוחלט עלול היה, לפי דעתן של הרבה בנות, לפגום באווירת הידידות המיוחדת ולהתפרש כהסתגרות לאומית וכביטוי לדעות קדומות נגד קבוצת-מוצא מסוימת. למעשה לא חרגו בדרך כלל היחסים האלה מן המקובל, ורק במקרים מועטים עוררו תגובות התמרמרות מצד הבחורים מן הגיטו¹¹².

למעלה מחצי הבנות היהודיות היו נשואות בבואן ליער. מובן שקיום משפחות במסגרת הצבאית הדינאמית הזאת היה תופעה יוצאת-דופן מבחינות רבות. אמנם הפיקוד נאלץ להשלים עם עובדה זו, ברם יחד עם זה השתדל באופן שיטתי ועקיב ביותר לטשטש את סימני מציאותה ולהגביל את חיי המשפחה בתקנות של מגורים נפרדים, בהגבלת זמן הביקור במגורי הנשים¹¹³, ואפילו בפיצול משפחות ובהעברת אחד מבני הזוג לגדוד אחר¹¹⁴. מבחינת הזוגות היו אלה גזירות שאי אפשר לעמוד בהן, ולא פעם נאלצו להיפגש ביניהם בסתר, והדבר הגביר את המתיחות שמסביב לבעיה זו. הפיקוד ידע על מצב מתיחות זה, ופעם אף מצא הקומיסאר לנכון לייחד נאום לעניין זה.

109. דוגמה מאלפת של הנימוק "פעילות מפלגתית" היא הבאתה של אוליה סניור היערה, למרות שמצב בריאותה לא איפשר לה לקחת חלק פעיל אף בשירותי המחנה שביער. ואמנם לאחר כמה חודשים נפטרה ביער ממחלתה. בין אלה שעשו למען הבאתה ליער היו כמה אישים קומוניסטים ידועים, כמו קומיסאר הבריגאדה גאברים ואחרים, שזכרו לה ימי פעולתה המפלגתית במחתרת.

110. רובן ככולן לבשו מכנסי רכיבה ונעלו מגפיים.

111. בין השאר הושמעה גם הטענה, שתפקידן של הנשים במחנה הוא לספק את תאוותם המינית של הגברים (ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 127).

112. עדות ח' גלעין (גלטל), עמ' 36 (תקליט 12).

113. הביקור הורשה בשעות היום בלבד, לזמן מוגבל.

114. אשתו של חיים-דוד ראטנר הועברה לגדוד אחר, ואילו הוא עצמו נשלח לבילורוסיה, ואחרי-כך לקאזלורודא.

חלק רביעי: לחימה ונקם

הוא סיפר, שבאחד הגדודים הרו נשים, ובזמן מצוד נאלצו הגברים לירות בהן, כדי שלא יפלו בידי הגרמנים¹¹⁵. בדרך זו הצדיק את התקנות הנ"ל. אף על פי כן מבחינות מסוימות שפר חלקם של הזוגות לעומת הרווקים¹¹⁶, כגון בכביסה ותיקון בגדים. ראוי לציין, שמתוך 18 הזוגות שהיו בגדודים הקובנאיים היה מקרה-גירושין אחד בלבד¹¹⁷. באופן כללי ניתן לסכם, שהימצאות הנשים ביער היתה מצד אחד מקור למשברים ביחסים בין הלוחמים, וביניהם לבין הפיקוד¹¹⁸. אך מצד שני היתה לכך השפעה חיובית מרעננת על הסגנון החדגוני והאפור של החיים היומיומיים. בגללן הקפידו הגברים על חיצוניותם, בלבוש ובהופעה, ובמידה יותר קטנה — גם על סגנון דיבורם, שניבול פה וקללות היו חלק בלתי נפרד ממנו.

בידור

המתיחות הבלתי פוסקת, המשמעת הכפויה וההרגשה שכרסמה בלב כל אחד, שיום יבוא ולא יחזור חי מפעולה, הולידו צורך עז להתפרקות, "לחטוף את היום" ו"לעשות חיים כל זמן שחיים". וככל שהלוחם היה מצוי יותר מחוץ לבסיס, כן הזדקק יותר לבידור ולהתפרקות בחזורו. בגלל האינטנסיביות של הפעולות היה הבילוי בבסיס בין פעולה לפעולה מוגבל¹¹⁹. שונות היו צורות הבילוי, הכול לפי אישיותו של הלוחם. האחד העדיף שתייה כדת בחברת רעיו הקרובים, ושני — פגישה ללא הפרעה עם בת זוגו. זה נהנה ביותר משנת ישרים, וזה רגיל היה לסובב בכל המחפורות, לספר את מעלליו ולהקשיב למעשי גבורותיהם של אחרים. פלוני ניצל כל הזדמנות לבקר את חבריו וידידיו בגדודים השכנים, וחברו אהב לשבת ליד המדורה ולשיר בציבור.

בשירה בציבור סביב המדורה השתתפו בדרך כלל רוב הלוחמים, שנכחו בבסיס ולא היו בתפקיד אותה שעה. מן המסובין התבלטו במשך הזמן בעלי קול ערב¹²⁰, וניתן מקום ליחידים לבטא את עצמם בשיר. התרוממות רוח,

115. עדות רבקה גורדון, עמ' 24. בגדודים הקובנאיים היה מקרה היריון אחד בלבד (השווה עדות מ' פוגאצקי-טורצ'ין, עמ' 29, תקליט 9). ראוי עוד לציין, שכל הזוגות היו יהודים. דבר זה הוסיף צביון מסוים למתיחות ששררה בשאלה זו.
116. עדות ב' גופר (גרודניק), עמ' 21—23 (תקליט 6); עדות מ' יצחקי (גלבטרונוק), עמ' 44—45 (תקליט 7); עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 27 (תקליט 8).

117. עדות פוגאצקי, שם. הטקס התקיים בפני הקומיסאר. לאחר השחרור נישאו בני הזוג הזה מחדש. מספר החללים הרב שנפלו מתוך לוחמי הגיטו כלל גם חמישה לוחמים נשואים, שנשותיהם נשארו באלמנות ביער.

118. יש סברה, שדבר מעין זה היה השורש האמיתי של רצח הלוחם ז'אן שפרלינג ע"י מפקדו סאשקה באליאקוב (ראה להלן, עמ' 325).

119. עדות ג' שפר, עמ' 17 (תקליט 5).

120. ביניהם סימא יאשונסקי, גיטה פוגר, מיכאל גלבטרונוק וישראל גולדבלאט.

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

אחוזה וקירוב לבבות ציינו כאן את האווירה החברתית. וכך מתאר לוחם יהודי ביערות רודניקי את הווי המדורה ¹²¹:

בשעות בין הערביים היינו מתאספים סביב למדורה, העיניים נעוצות בשלהבת המהבהבת ושירה בוקעת מכל גרון... מתחילים אנו בשירים רוסיים, וכאשר רחב הלב, עוברים אנו ליידיש, ובסוף פוצחים אנו שירה עברית המרעידה את הנימים הנסתרות ביותר שבלב ¹²²...

המדורה במרכז המחנה נהייתה במשך הזמן לאחד המוסדות החברתיים החשובים בבסיס. שם נוצר המגע הבלתי אמצעי בין הלוחמים ובין הפיקוד. בשיחות רבות, שהחלו כביכול באקראי ובאופן ספונטאני, ונסבו על בעיות חברתיות, ארגוניות ומשמעתיות, שהיו אקטואליות במחנה, השתתפו המפקד והקומיסאר. זה האחרון ידע לנצל כל שיחה כדי להטיף-מוסר ולתבוע עירנות, כוננות ונאמנות-אמת מצד הלוחמים ¹²³.

עוד הזדמנויות להכוונת הבידור לאפיקים חינוכיים ופוליטיים שימשו החגים הסובייטיים, שנחוגו ביער באופן רשמי. בייחוד בלטו בגדודים הקובנאיים חג 14 בינואר, חג הצבא האדום (23 בפברואר), יום האשה הבינ-לאומי (3 במארס), ומעל לכול – חג האחד-במאי ¹²⁴, שהחג לאחר תכונה רבה ברוב פאר, והוזמנו נציגי הגדודים השכנים.

בדרך כלל נפתח החג במיסדר חגיגי, שבו נאם בעיקר הקומיסאר על ענייני היום, וכן הוענקו בו ציונים לשבח ואותות הצטיינות ללוחמים הראויים ¹²⁵. אותו יום נעשו רק העבודות ההכרחיות במחנה, והאנשים התגודדו חבורות חבורות, כשהם לבושים במיטב בגדיהם, ומגפיהם משוחים בשומן-חזיר לכבוד החג. שיא החג היתה הארוחה החגיגית, שתוכננה והוכנה במשך שבועות תמימים ¹²⁶. כל לוחם בלי-יוצא-מהכלל קיבל מנת סאמוגון, והפעם באופן רשמי. ואכן השתייה היתה כדת, ובסוף הארוחה היו רבים מבוסמים, וזה גרם לכמה תקריות. לאחר החגיגה היה קהל התוגגים מתפצל לקבוצות קטנות, אלה לשירה בציבור ¹²⁷ ואלה לריקודים ¹²⁸.

121. ח' לזר, עמ' 327.

122. בין השירים העבריים הפופולאריים ביותר ביער, ששרו אותם גם הלוחמים הרוסים, היו: "הי הרמוניקה נגני לי" ו"סובבוני להט אש בוערת". שירים אלו הביאה אתה מהגיטו קבוצת ה"שומרים".

123. עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 31. 124. מטעמי ביטחון נדחה חג זה ל-3 במאי.

125. בחגיגת האחד במאי זכו, בין השאר, 49 לוחמים יהודים לאותות הצטיינות וציונים לשבח (ב' גמפל, מכתב 3; ראה גם פק"ג, עמ' 154).

126. עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 30 (תקליט 9).

127. קבוצת ה"שומרים" יחד עם מ' גלבטרונק מאב"צ, יוסף פיירשטיין מבית-ד ואחרים, קבעו להם כמסורת בכל חג להתאסף ולשיר שירים עבריים בליזוי מפוחית פה של יוסף רוזין (עדות ג' פוגר-טורצ'ין, עמ' 12, תקליט 4, ומ' יצחקי (גלבטר-רונק), עמ' 36, תקליט 26).

128. במשך הזמן אף הותקנה רחבת ריקודים מקרשים, שהובאו מאחד הכפרים (עדות

חלק רביעי: לחימה ונקם

פעולות תרבות מאורגנות כמעט ולא היו. הספרות שהגיעה במשלוחי-הצנחה היתה בעיקר פוליטית, ונועדה בתלקה לפעילי המחתרת בעיר ובחלקה לאוכ-לוסיה¹²⁹. רק לוחמים מעטים נזקקו למלה הכתובה. הרוב המכריע לא ראו עיתון במשך היותם ביער, ולא כל שכן ספרים. עוד פחות נזקקו האנשים לעט ולגייר, חוץ מהשאלונים ותולדות החיים שנדרשו להכין בשביל המפקדים בימים הראשונים לבואם ליער¹³⁰.

"מעמדות"

אף על פי שבכל מסגרת צבאית נקבעים ה"מעמדות" הצבאיים "מלמעלה", כלומר לפי הדרגה הרשמית של החייל, בכל זאת פעלו בגדודי הפארטיזאנים עוד גורמים, שהבדילו בין איש לאיש ובין קבוצה לקבוצה. אחד מהם היה סוג הפעולות שבהם השתתף הלוחם או התמחה בהם. אמנם כל סוגי הפעולות הפארטיזאניות היו כמובן חשובים כשהם לעצמם, מכל מקום בעיני הבריות נודעה חשיבות יתירה לאותן הפעולות, שהביאו באופן ישיר ומידי למטרה, שהיא הפגיעה באויב — למשל, פעולות חבלה, קרבות יזומים עם הצבא הגרמני וכו'. כנגד זה, פעולות אחרות, כגון אספקה ושירותים, לא זכו כל כך להערכה ביער. סולם ערכים זה השפיע גם על מידת ההערכה, שזכה לה כל אדם בגדוד. ככל שהרבה הפרט לקחת חלק פעיל במיבצעים חשובים כן עלה ערכו בעיני אחרים ובעיני עצמו, וכן להפך. דבר זה הוליד מעין "מעמדות", זה למעלה מזה, כסדר דלהלן:

החבלנים ומבצעי פעולות מיוחדות בעורף האויב. רובם היו אנשי קומאנדו מובהקים, עזי נפש ועשויים ללא חת, שהילת גבורה עטרה אותם, ולכן היו יהירים ותבעו לעצמם זכויות יתירות. בשעת שהייתם בבסיס לא הוטלו עליהם שום חובות, כגון שמירה, תורנות עבודה וכו'. מקרבם גויסו לעיתים מזומנות מפקדי חוליות-החבלה ומיבצעים אחרים. פקודות-הקבע של המחנה, כאילו לא חלו עליהם. הם קיבלו עליהם רק את מרותו של מפקד-המחנה בלבד, שלמעשה היה גם הוא תלוי בהם מבחינות רבות. כמעט כולם חגרו אקדחים כנשק אישי.

הסיירים ומורי הדרך. הללו זכו ליחס מיוחד בשל תפקידם, שכלל

ח' גלעין (גכטל), עמ' 27.

129. בחומר הספרותי שהגיע היו, הקורס הקצר של תולדות המפלגה הקומוניסטית והעיתונים "טאריבו-ליאטובא" ו"טיאסא", וכן עיתונות פולנית מתקדמת (ראה גם פק"ג, עמ' 142). כמעט מדי ערב התפרסם בבסיס ביולטין החדשות, כפי שנמסר ע"י סוכנות טאס. ברם לא כל לוחמי הגיטו ידעו לקרוא רוסיית, ותמצית הידיעות היתה נמסרת בעל פה בידיש.

130. ידוע שהלוחם היהודי יוסף פיירשטיין כתב יומן-מאורעות עד יום נפלו (עדות ח' לזר, עמ' 5, ועדות אברהם פרנקל, עמ' 3).

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

בין השאר פעולות מיוחדות וסודיות ביותר, ושהקנה להם מעמד מחוץ לבסיס כדוברים וכנציגים מוסמכים של הפיקוד הפארטיזאני. גם המסתורין שאפף אותם העלה את ערכם בעיני האחרים. מורי הדרך היו בעיקר יהודים מגיטו קובנא. אלא שבעוד שתפקידם של הסיירים נמשך בכל תקופת קיום הגדודים, הרי מאורעות הגיטו הפחיתו במידה רבה את פעילותם של מורי הדרך המוב-הקים, ולבסוף הועברו לתפקידים אחרים.

אנשי הקרב. אלה נמנו עם כוח המחץ בפלוגות הקרביות. כולם בעלי כושר-קרבי מעולה, וכמעט כולם יוצאי-צבא¹³¹, ביניהם גם בעלי דרגות בצבא. בהיותם בבסיס צורפו לעיתים לפעולות רכש ואספקה.

אנשי האספקה. עיקר פעילותם היתה האספקה, ובין פעולה לפעולה הועסקו בתפקידי מטה, בשמירה ובשירותים. גם המה השתתפו לא פעם בפעולות חבלה, אך לא בתפקידים מרכזיים.

אנשי השירותים. אלה היו אנשים, שעקב גילם ומצב בריאותם, או מסיבות אחרות, שובצו בעבודת שירותים באופן קבוע. הם כמעט לא השתתפו בפעולות ובמיבצעים שמחוץ לבסיס, אלא בשעות חירום בלבד.

מעמד מיוחד לעצמו היו אנשי המפלגה הקומוניסטית. בגדודים הקובנאיים היה תא מפלגה, שהיו בו כ-12 חברים (מהם כ-8 מאנשי גיטו קובנא), ותא קומסומול, בן כ-35 חברים (מהם 28 מהגיטו). פעילותם בגדוד התבטאה בעריכת אסיפות סגורות, שבהן דנו על העלאת הכושר הקרבי והרמה הפוליטית של הלוחמים. תפקידם היה לסייע לפיקוד בביצוע הוראותיו בכל התחומים, להסביר ללוחמים את ערכן החשוב ולהעיר על פגמים. כמה מהם נתמנו לאנשי מודיעין-פנים, כדי לפקוח עין על הנעשה במחנה, להטות אוזן לשיחות המתנהלות בין חבריהם לנשק ולהודיע עליהם ל"ממונה על העניינים המיוחדים", שאף הוא היה חבר המפלגה. פעילותם של מודיעים אלו (בפי חבריהם כונו "מלשינים") לא היתה סוד, ואנשי הבסיס השתדלו להתרחק מפניהם והסתייגו מהם¹³². בעניין מינוי מפקדים היתה ההשתייכות המפלגתית גורם חשוב¹³³, אולם רוב המפקדים לא היו חברי המפלגה¹³⁴. על כל פנים, הפעילות המפלגתית כמעט שלא הורגשה בגדודים הקובנאיים. התא המפלגתי, שהיה רובו יהודים, כמעט לא נכנס לעבי הקורה של הבעיות החברתיות המרכזיות, והתעלם ממעשים מסוימים, שהאפילו על ההישגים הקרביים, ושהיו בניגוד

131. מחוץ לכמה לוחמים מגיטו קובנא.

132. עדות פוגאצקי-שמאלי, עמ' 18 (תקליט 6), ועמ' 31—32 (תקליט 9).

133. הגורם הפוליטי קבע למשל את מינויו של ח"ד ראטנר כקומיסאר גדוד "קדימה", וכן את מעמדו של דוד ספר כקומיסאר-בפועל של הפלוגה הקרבית (עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 30, תקליט 12; עדות ח' לזר, עמ' 2).

134. חברי המפלגה היו מפקד המחנה, הקומיסאר, מפקד המחלקה המיוחדת והצנתן פטרוביץ (לי סולומין).

חלק רביעי: לחימה ונקם

לדוקטרינה הקומוניסטית¹³⁵, כגון עניין האפליה נגד היהודים. גם בין חברי המפלגה נמצאו רבים מאוכזבים מהיחס ליהודים¹³⁶.

היו עוד דברים שזיכו את בעליהם בהערכה מיוחדת, כגון עברו של האיש, תכונות אופיו וכשרונותיו. מבחינה זו זכו ליחס מיוחד ולהערצה הצנחנים, שהופיעו כנציגי "האדמה הגדולה" והחופשית. למידה מסוימת של הערכה, אמנם קטנה יותר, זכו גם פעילי המחתרת ובעלי התפקידים המרכזיים בה. אשר לשבויים הרוסים, לא תמיד זיכתה אותם דרגתם בתפקיד המתאים. בדרך כלל תלוי היה מעמדם במידת יוזמתם לברוח ממחנה השבויים ובמידת ותיקותם בגדוד הפארטיזאני. אותם השבויים שברחו ממחנות השבי בתקופה מאוחרת, ממש בחודשים האחרונים לפני שחרור ליטא ע"י הצבא הסובייטי, לא זכו ליחס אוהד, כי לפי כל מיני סימנים היה בואם ליצר מכוון לטהר את עצמם על שלא ברחו קודם לכן, או אפילו על שיתוף פעולה עם שוביהם¹³⁷. כן זכו להערכה אישית אנשים בעלי תכונות חיוביות, ובראש וראשונה — בעלי אומץ לב. בכל כוחם ניסו לוחמים להתגבר על מורך לבם, מחשש שמא יכוננו בשם האיום "פחדן", שמשמעותו מעמד עלוב ונקלה בעיני כול¹³⁸. חשיבות מעטה יותר, אף כי לא מבוטלת, נודעה לתכונות אישיות מועילות בתחום המגע החברתי, כגון הכושר לקשור שיחה או לשמח את לב הבריות בבדיחות, בסיפורי עלילות, בדקלום, ואפילו בניבול-פה מדוד ושקול. כמו כן נתקבלו בעין יפה ידעי שיר ונגן סביב למדורה, במחפורת, ואף בעת מסע מפרך¹³⁹.

כמובן, מעמדו של היחיד בחברה נקבע לא באופן סכימאטי אלא מתוך צירופי גורמים שונים. כך, למשל, צנחן שריגנו אחריו שהוא פחדן¹⁴⁰ הוערך פחות משבוילשעבר, שהוכיח את עצמו בשעות מבחן. כך גם ירד פלאים

135. למשל, ידוע על צעדים רציניים מצד חברי המפלגה היהודים בעניין רצח קארצקי (ראה להלן). כשפנתה פעם מ' פוגאצקי לחברה במפלגה, משה שרמאן, שיש לעשות משהו, ענה לה: "הגיחתי לזאת" (עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 32). מצד שני, פק"ג מדגיש את התרומה של המפלגה הקומוניסטית לטיפוח אחוות-העמים בין הלוחמים: "ארגון המפלגה יוצר אוירה של ידידות אמיתית בין-לאומית" (עמ' 143).

136. כך, למשל, התאונן מורה הדרך האמיק, אבא דיסקאנט, מיוזמי הבריחה מהמצודה התשיעית, שהצטרף לקומסומול בתקופת הגיטו: "אנו עבדים לפארטיזאנים האדומים" (עדות מ' יצחקי (גלבטרונק), עמ' 42—43).

137. עדות ב' גופר (גרודניק), עמ' 340.

138. עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 31.

139. במיוחד הצטיין בנגינה על מפותחת פה הלוחם יוסף רוזין. לפי בקשת החברים היה מנגן בה בבסיס ובדרך לפעולות. מפקד הפלוגה הקרבית מ' טרושין השתדל לקחתו עמו בכל מסעותיו (עדות י' רוזן, עמ' 29, תקליט 5).

140. למשל הצנחן הליטאי "רוטא" (עדות ר' גורדון, עמ' 29).

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

ערכו של אדם בעל תפקיד חשוב במחתרת הקומוניסטית לשעבר¹⁴¹, שביער גילה הזנחה ורשלנות בהופעתו החיצונית ובמילוי משימות שונות. בתנאי הפארטיזאנקה היה האדם שקוף לעיני החברה תמיד, ולא יכול להעלים את תכונותיו וחסרונותיו. רוב הזמן עמד בפני ביקורת גלויה וסמויה, שקבעה את מקומו בחברה.

קבוצות

במשך הזמן התגבשו בגדודים הקובנאיים 2 קבוצות עיקריות, יהודים ולא-יהודים, שכל אחת מהן היו לה סימני היכר משלה, ובמידה מסוימת שררה בין חבריה הרגשת "אנחנו" לעומת "אתם" כלפי הקבוצה השנייה. היחס המספרי בין שתי הקבוצות השתנה חליפות. בהתחלה היו היהודים מיעוט קטן, אולם עם בוא הלוחמים מגיטו קובנא נעשו הם לרוב מכריע. לאחר אפריל 1944 שוב נשתנו פני הדברים, שאז נפסקה היציאה מהגיטו, ומצד שני החלו להגיע ליער המוני שבויים רוסיים.

קבוצת הלא-יהודים היו רוב אנשיה יוצאי צבא, וביניהם גם בעלי דרגות בצבא. רובם המכריע היו רוסיים, חיילי הצבא האדום שנמלטו משביים, חלק מהם צנחנים, ומיעוטם בני כפרים מהסביבה הקרובה, שוטרים ליטאים אחדים וכדומה. כמעט כולם גברים רווקים, בגיל 20—30. כולם דיברו רוסיית, וחלק מהם שלטו גם בלשון הליטאית והפולנית ואף בידיש¹⁴². רוב הצנחנים והשבויים לא הכירו זה את זה לפני הגיעם לגדוד. פרט לצנחנים ומספר קטן של שבויים, שהצטרפותם לשורות הפארטיזאנים היתה מהכרה פנימית, באו רוב חברי קבוצה זו ליער בגלל נסיבות אישיות וצירוף של מקרים וחישובים, שהבולט בהם היה הרצון לטהר עצמם ליום גירוש הגרמנים מן הארץ.

בתוך קבוצה זו נבדלה לעצמה חבורה מלוכדת של לוחמים (ביניהם אשה אחת), שבאו מבילורוסיה, ועל כן כונו "ואסטוצ'ניקי" (אנשי המזרח). אלה עסקו בין השאר בפעולות ריגול ובאיסוף חומר מיוחד בסודי סודות, ונהגו ממידת אוטונומיה מסוימת בתוך הגדוד והוקצה להם מקום מגורים נפרד.

הקבוצה היהודית שונה היתה תכלית שינוי מחברתה. חבריה בשלושת הגדודים באו כולם, כ־200 איש¹⁴³, מגיטו קובנא, בהם כ־40 נשים, 18 זוגות

141. למשל, מ' רובינזון, מוותיקי הקומסומול, שהיה פעיל בתקופת שלטון סמיטונא בליטא ובתקופת הגיטו.

142. לקבוצה זו שייכו עצמם גם כמה יהודים, ביניהם הצנחן פטרוביץ (ל' סולומין), ג' ואסילנקו (וסלניצקי), מבורחי המצודה התשיעית, ומפקד הכיתה ל' זייצב, מנזב' שוונצ'יאן (עדות א' מוזס, עמ' 15, תקליט 4). אחד מהלוחמים הלא-יהודים שדיבר והבין יידיש היה ה"באט'קא", הוא הלוחם הפולני הקשיש ויצנטי מאר' קוביץ, מתוך מגעו עם יהודים בעיר וילנא לפני המלחמה.

143. לפי ראכי בן אליעזר (ירחמיאל ברמאן), פל"ח, 10, עמ' 6, נשלחו מגיטו קובנא ליערות רודניקי כ־280 לוחמים, ביניהם 80 נשים. גירסא זו קיבל גם ל' גרפונקל

חלק רביעי: לחימה ונקם

נשואים, כששני בני הזוג יחד, וכן שישה (3 נשואים ו־3 נשואות) שבני זוגם נשארו בגיטו. רובם המכריע הגיעו ליער בקבוצות מאורגנות בנות 20–30 איש ובמכוניות (חוץ מהקבוצה הראשונה), בתקופה שמן 17 בנובמבר 1943 ועד 29 במארס 1944 (למחרת אקציית הילדים ותיסול המשטרה). מיעוט קטן הגיעו יחידים או בקבוצות קטנות¹⁴⁴. מרביתם היו צעירים מאוד, בדרך כלל בני גיל 20–25. מעל לגיל 25 היו כ־20 איש בלבד. כל הלוחמים היהודים היו לפחות בעלי השכלה יסודית, ו־35 מהם – בוגרי בתי ספר תיכון (יהודי או עברי) ובעלי השכלה אקדמאית. הרוב המכריע דיברו ביניהם יידיש, וחלק מהם שלטו גם בלשון הרוסית. כ־12 מהם הופיעו כחברי המפלגה הקומוניסטית, וכ־28 – חברי הקומוסומול. לעומת הלוחמים הלא־יהודים היו בין הלוחמים היהודים רק 15 איש יוצאי הצבא הליטאי, וביניהם קצין אחד¹⁴⁵. השאר היו רובם צעירים וטרם הספיקו לשרת בצבא. אף המבוגרים שביניהם לא היתה להם קודם־לכן זיקה לצבאיות, ולבם היה רחוק מענייני מלחמה, גשק, תגרות וכדומה. רק כ־30 מהלוחמים נתנסו במסע־אוגוסטובה הידוע לפני בואם ליער. כמעט כל לוחמי הגיטו היו יוצאי הכרך, וסביבת הכפר והיער היתה זרה להם. מכיוון שבאו ממקום אחד וגם השתייכו לארגון אחד (איכ"ל) הכירו רובם זה את זה מתקופת הגיטו, וגם מהתקופה שלפניה, כחברים לעבודה, לפעילות מפלגתית, ללימודים ולספורט וכדומה. כ־25 מהם גם היו קשורים קשר משפחתי (מלבד קשרי החיתוך). בואם ליערות רודניקי היה פרי מאמצים קודמים עקובים מדם ותכנון ממושך של איכ"ל בגיטו קובנא. הרוח שנוססה בהם היתה מצד אחד רצון חזק לנקום את נקמת העם, המשפחה והקרובים שנרצחו, ומצד שני תודעה של חוסר־ברירה והכרה ברורה, שזהו מוצא הכבוד האחד, ואף הסיכוי היחיד להציל את הנפש, ואולי אף נפשות בני המשפחה ותושבי הגיטו בכלל. היה ברור להם כי לפארטיזאן היהודי אין שום אפשרות לעבור לצד האויב, "להציל את עורו" במחיר בגידה ושיתוף־פעולה.

"בעיית היהודים" ביער

בעיה זו העוברת כחוט השני בכל הספרות על פארטיזאנים יהודים טרם זכתה לניתוח מעמיק ולמחקר השוואתי, ויש קשיים בדבר: (א) יש מחסור בתעודות

בספרו (עמ' 171). לנו נראה מספר זה כמוגזם, אלא־א־ס־כ־ן אינו מתכוון לגדודים הקובנאיים בלבד. רשימה מלאה של הלוחמים היהודים בגדודים הקובנאיים לא נמצאה.

144. כך הגיעה צביה קאפיט ברכבת עד רודניקי, ומשם ברגל עד הבסיס. בדרך דומה הגיע גם שמואל רוזין.

145. הוא פרץ פאדיסון, ששירת כקצין במלחמת העצמאות של ליטא, ובגיטו היה קצין משטרה. בגדוד "מוות לכובשים" שבו נמצא גם בנו חנא, היה זמן־מה רב־סמל המחנה.

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי חברה

בעניין זה, (ב) אי־אפשר לחקור את הצד שכנגד, הצד הלא־יהודי. נמצא שהמקור היחיד לחקר פרשה זו הוא עדויותיהם של יהודים. וכאן יש חשש מרובה לחוסר־אובייקטיביות של העדים, לא בתיאור העובדות אלא בפירושו. שהרי רבות מהן יש להן פנים לכאן ולכאן. למשל, עובדה היא שמועט היה חלקם של היהודים בסולם הפיקוד של הגדודים הקובנאיים. וגם אלה שהגיעו לפיקוד לא הגיעו אלא לדרגת מפקד־כיתה בלבד. אפשר ששנאת ישראל גרמה לכך, ואפשר שלא היו היהודים שם בעלי כושר מנהיגות. והוא הדין בשאר מעשים הנראים כהפליה מכוונת, אך גם אפשר שהם נובעים מתנאים אובייקטיביים. בספרות הדגה בעניין זה אנו מוצאים בדרך כלל שתי דעות מנוגדות זו לזו. יש רואים את מצבו של היהודי ביער הפארטיזאני כמקרה פרטי של מצב "היהודים בין הגויים". הללו טוענים, כי היחס לפארטיזאן היהודי ביער היה המשך למשטמה שרחשו הלא־יהודים אל היהודי, ביחוד בארצות מזרח־אירופה, במשך דורות. שנאה זו הוחרפה כאן ע"י גורמים ספציפיים, כגון התעמולה הנאצית, זיהוי היהודי עם גורמי צדדיו השלייליים של המשטר הקומוניסטי, וכיו"ב. כנגדם אחרים שוללים את הטענה, כי מצבו של היהודי ביער הפארטיזאני היה מיוחד מבחינה כלשהי. יותר משהיו עובדות של הפליה היו הרגשות של הפליה, וברוב המקרים יימצא למעשה הנדון הסבר אחר, שאין לו כל קשר לשנאת היהודים, אלא שהיהודים עצמם הפריזו בהערכת המעשים, מתוך רגישותם היתירה.

אין ספק, שדעות אלה שתיהן כאחת קיצוניות הן ומכלילות יותר מדאי. מכל מקום, העדויות שבידינו מלאות תלונות על גילויי אנטישמיות ועל הפליה וקיפוח. ואין הכוונה כאן לאנטישמיות שבאה לידי גילוי בדיבור ובמעשה אצל פארטיזאן פלוני אלמוני. הטענות הן שהפיקוד, ובראשו הקומיסאר דווידוב, הוא שסיגל לעצמו קו זה, ועודד בהתנהגותו תופעות אנטי־יהודיות. וכך אומר אחד העדים¹⁴⁶:

אפשר לומר, שאת הטון האנטישמי נתן הקומיסאר. אני יכול לומר, שאלה שהגיעו [ממחנות השבי] לא העזו להשמיע דיבורים כאלה אנטישמיים, עד שהריחו את מצב העניינים, כלומר שהכירו את הקומי־סאר ושמעו ממנו.

מצד שני עובדה היא שאיש מבין הלא־יהודים לא העז להציג את עצמו בגלוי כאנטישמי, או להסית אחרים לאנטישמיות. יתר על כן, יוצאי תנועות ציוניות קיימו ביער קשרים ביניהם. יש להניח שלפיקוד היה ידוע דבר זה, ואילו היתה מגמה להרע ליהודים אפשר היה לו להיאחז בעילה זו ולהטרידם. אך לא נודע לנו שום דבר מסוג זה. ועוד, אנו מוצאים טענות חמורות גם נגד מפקדים יהודים על פגיעתם ביהודים. על־כל־פנים, נביא להלן כמה מן הדברים שהואשם בהם הפיקוד הפארטיזאני של הגדודים הקובנאיים.

146. עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 45.

חלק רביעי: לחימה ונקם

רצח וגרימת מוות

האשמה חמורה זו על פיקוד הגדודים מתייחסת בעיקר לפרשת מותם של הלוחמים היהודים, הצנחן מישקא קארצקי¹⁴⁷ וז'אן שפרלינג¹⁴⁸. ההאשמה היא, שלאחר מעשה לא נעשה שום דבר לענישת הרוצחים¹⁴⁹.

האשמה כוללת יותר מתייחסת בעיקר לקומיסאר, על המדיניות הצבאית האינטנסיבית, שהביאה לנפילתם של עשרות לוחמים יהודים, מתוך הזנחה פושעת, כגון שליחת אנשים לפעולה בלי גשק¹⁵⁰ או עם גשק מקולקל ולא יעיל. מציינים גם את האדישות וחוסר המעש של המפקד בעניין ענישתו של מפקד יחידת החסימה סריוז'א, לאחר האסון בקרב וצ'ורישקיס¹⁵¹. ואף לאחר שהלה הואשם ונורה, עקב לחץ דעת-הקהל והתערבות גורמים שמחוץ לגדוד, רטנו בחוגי המפקדה על "שירותים במפקדים רוסים בגלל יהודים".

מאידך, בקשר לשני מקרים אחרים — המתתו של הפצוע-קשה דוד גולדין¹⁵² הוצאתו להורג של משה גרבר¹⁵³ — שאף לגביהם ריננו בבסיס וניסו לתלות את הקולר בפיקוד, הרי לפי הנמצא בעדויות אין לקבל גירסא זו. בעניין משה גרבר אף מתקבל הרושם, שהיוזמה באה דווקא מידי קבוצת הלוחמים היהודים.

החרמת הפצים

מלבד הצידוד שנשלח ע"י איכ"ל בכוונה תחילה לשם מסירתו לרשות המפקדה של "מוות לכובשים" (כגון מקלט ראדיו, מכשיר להעתקות-שמש, צורכי

147. חבר הקומסומול, הצנחן מישקא קארצקי, ומשה רובינזון התאוננו במטה הבריגאדה על היחס ליהודים ב"מוות לכובשים". רוחה סברה ביער, שמסיבה זו נרצח מ' קארצקי אח"כ בידי חבריו הלא-יהודים בשעת משימה קרבית (ראה עדות ר' גורדון, עמ' 25—26; עדות ב' גופר (גרודניק), עמ' 31—32, תקליט 9; ב' גמפל, מכתב מס' 2).

148. ראה להלן, עמ' 325.

149. רוצחו של ז'אן, סאשא באליאקוב, וכן חבריו של מ' קארצקי, אף לא הועמדו לדין. לאחר המלחמה תבע אביו של קארצקי בירור הפרשה מחדש — אך ללא תוצאות (עדות ר' גורדון, עמ' 26—27).

150. תופעה זו היתה שכיחה מאוד בייחוד בתקופה הראשונה, כשכלי הנשק היו בצמצום (עדות א' מוזס, עמ' 14, תקליט 4). על תופעות פירוק פארטיזאנים יהודים מנשקם והפקרתם לגורלם, השווה: שווארץ סלומון מ': האנטישמיות בברית המועצות, תורגם מרוסית בידי א' דרומי, ת"א, הוצאת אסף, תשי"ג, עמ' 87—140; גרנטשטיין יחיאל: יהודי ביער, הוצאת "מורשת", ת"א, תשס"ו, עמ' 120; כהנוביץ, מלחמת הפרטיזנים היהודים, עמ' 193.

151. ראה פרק יג.

152. ראה למעלה, "משמעת".

153. שם.

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

רפואה, וכו')¹⁵⁴, הותרמו מלוחמי הגיטו חפצים שונים, בבדיקה מדוקדקת שערכו בהם עם הגיעם ליער. אפשר שהדבר לא היה מעורר תרעומת, לולא נתלו לו מעשים, שנתנו לפעולת ההחרמה צורה של אפליה, התעללות והונאה. כך למשל נתקבלה הקבוצה הרביעית בפנים זועפות, על שלא הביאו אתם זהב מהגיטו, כדי לקנות בו נשק¹⁵⁵. מרבקה גורדון נלקח שעון יד, כביכול כדי לתת אותו בנשק, אך לאחר כמה ימים גילתה אותו על ידו של אחד הסיירים הלא-יהודים. הוא הוחזר לה רק לאחר מחאה נמרצת מצדה¹⁵⁶. ממיכאל גלבטרונק נלקח אקדחו, שקיבלו במתנה מידי איקא גרינברג, לאחר בריחתו מהמצודה התשיעית, ונמסר ללוחמת הרוסית קאטיא¹⁵⁷. כמו כן בזמן הראשון, כשמצב האספקה היה בכל רע, נערכו בדיקות אצל הלוחמים בחזירתם מפעולות רכישת-מזון מן האיכרים, שמא שמו דברי-מאכל בכליהם. אולם מן הראוי להעיר, שהחרמת החפצים פגעה בעיקר ביהודים, משום שבורחי השבי הרוסים באו בחוסר-כול, ומהם אי אפשר היה לקחת כלום. גם הביקורת המשפילה אחרי פעולות הרכש חלה בעיקר על יהודים, משום שרוב רובם של המשתתפים בפעולות אלו היו מלוחמי הגיטו. כך נתקבל הרושם, שמעשים אלה מכוונים דווקא כלפיהם מתוך שנאת ישראל. ודאי השפיע כאן גם זכר החיפושים וההחרמות של הגרמנים, שהורגלו אליהם בגיטו¹⁵⁸.

קבלת יהודים לגדוד

התנאים הקשים וההגבלות החמורות (נשק "ארוך", גיל מוגבל וציוד) שבהם הותנתה קבלת לוחמים מהגיטו, נתקבלו על-ידי איכ"ל כהכרח אובייקטיבי של המציאות הצבאית ביער¹⁵⁹. בכל זאת, בלב רבים מאנשי המחתרת בגיטו קובנא ומן הלוחמים שהצליחו להבקיע דרכם היערה, קיננה התקווה, שלוחמי היער היהודים ישמשו חיל-חלוץ להמוני הנוער של הגיטו, ומחנותיהם יהיו מקור ישועה לגיטו.

אולם במרוצת הזמן נתגלה להם, שאותם התנאים הקשים אינם חלים על לא-יהודים. מדי יום ביומו ראו שבויים רוסיים מצטרפים ומתקבלים באהדה וברצון כמעט ללא שום תנאים. לעתים היו גם ויכוחים בשאלה זו¹⁶⁰, אך אלה לא שינו את המצב. בשעה שבאה הקבוצה המאורגנת האחרונה מהגיטו,

154. פ"ק"ג, עמ' 133.

155. עדות מ' יצחקי (גלבטרונק), עמ' 31.

156. עדות ר' גורדון, עמ' 18.

157. עדות מ' יצחקי (גלבטרונק), עמ' 35 (תקליט 26).

158. אחדים באמת הטיחו: "זהו בדיוק כמו הבדיקות על יד שער הגיטו" (עדות א' מוזס, עמ' 21, תקליט 6).

159. על פרטי ההוראות שהביאו שליחי היער לגיטו ראה למעלה, פרק ז, "הנחיות למחתרת הגיטו".

160. עדות י' רוזן, עמ' 27—29 (תקליט 6).

חלק רביעי: להימה ונקם

שהביאה עמה בשורות איוב על אקציית הילדים והזקנים ועל המשטר החדש שהשתרר בגיטו¹⁶¹, חשו כולם, כי שערי הגיטו ננעלו סופית ונסתם הגולל על כל התקוות, שעוד חברים יצטרפו אליהם. הוסיפה לדאבת לבם העובדה, שדווקא באותו זמן גדל זרם בורחי השבי לממדים המוניים, ועל מורי־דרך יהודים הוטלה המשימה להביאם לבסיס. לא היה מנוס מההרגשה, כי לא מוצו כל האפשרויות, ובמידה רבה תלו את האשמה בפיקוד, שהיה לו תפקיד לא־קטן בבלימת זרם הצעירים הכמהים לבוא מהגיטו. אין ספק כי לפיקוד הברי־גאדה היו נימוקים פוליטיים וצבאיים טהורים, שהכתיבו מדיניות לאומית מסוימת לגבי הרכב הגדודים והופעתם כלפי חוץ¹⁶². ברם לוחמי הגיטו שהיו רגישים לגורל חבריהם ושרידי משפחותיהם בגיטו, לא יכלו שלא לראות דבר זה כאפליה חמורה, שתוצאותיה היו גורליות ביותר.

הקפדה יתרה

כבר נאמר למעלה, שהחוקה הפארטיזאנית לא היתה מגובשת ומסוכמת בפקודות קבע. הגדרת האיסורים היתה קלושה ורופפת, ומידת ההקפדה על קיומם היתה תלויה במפקדים, במצבים השונים וגם במעמדם של העבריינים. כך לא חלו איסורים רבים על אותו סוג לוחמים, שנמנו על העילית של הגדוד¹⁶³. אך לגבי הלוחמים היהודים, שרובם היו בדרגות הנמוכות של הסולם החברתי, היו דרישות המשמעת תקיפות יותר, ובמקרים רבים אפילו מוגזמות. בה בשעה שלגבי אחרים ניכרת היתה התעלמות או יחס סלחני. על מקרה כזה, שנתפרש אצל הלוחמים היהודים כאפליה מובהקת, מספר דוב לוין, שהיה מעורב בו וכמעט קיפח חייו¹⁶⁴:

באחת מפעולות האספקה שבה השתתפתי חיפשתי גם אני סבון וטאבאק. יחד אתי היתה בחורה רוסייה... בחורה זו חיפשה גם חפצי לבוש ובמיוחד גרבי משי. כשחזרנו לבסיס נחקרנו על מעשים אלה ע"י מפקד "המחלקה המיוחדת"... יחד אתו היה קוֹסְטִיֶא, מפקד הגדוד שלי, ונכח גם סוֹלוֹמִין־פֶטְרוֹבִיץ. קוֹסְטִיֶא שאל אותי אם לקחתי זהב. עניתי לו, כי זהב אינו מעניין אותי, שכן השארתי מרצוני זהב בגיטו. כאן התערב היהודי פטרוביץ, ושאל אם השתתפתי במיבצעים קרביים. עניתי לו כי כבר השתתפתי בחמישה מיבצעים קרביים. אף־

161. ראה להלן, פרק יד.

162. על המדיניות הלאומית של הפארטיזאנקה הסובייטית, ראה אברהם צבי בראון, "הפארטיזאן היהודי בתנועת הפארטיזאנים הסובייטית", יד ושם, קובץ ד', תש"ך, עמ' 169—189.

163. כגון קבוצת ה"וואסטוֹצ'ניקים", סגל הפיקוד הבכיר ושאר הלוחמים שנמנו עם מקורבי הפיקוד.

164. עדות ד' לוין, עמ' 49.

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

על-פי-כן האשים אותי, והתייחס אליי בשלילה יותר מן הגויים שחקרו אותי. המפקד הגוי עצמו היה יותר מתון ממנו. הסתמכתי על הרוסייה שהיתה יחד אתי, אך ללא הועיל... פטרוביץ' אמר לי: "מי שמלים לא יועילו לו — יועילו לו כדורים". כעבור כמה ימים, בהיותי בשמירה, נקראתי להתייצב במיסדר. כ-70% ממשתתפי המיסדר היו יהודים. על המיסדר פקד ראש המטה הזקן, מורה לשעבר. אני, יוסף מלמד ושרה גמפל נצטוונו לצאת קדימה, והמפקד קרא פקודה שבה הואשמנו, ששדדנו את האוכלוסיה האזרחית וגרמנו בזה לקלקול היחסים אתה... שרה גמפל הואשמה שגנבה גרבי משי. יוסף מלמד גם הואשם, שפעם נרדם בזמן שמירה. הרוסייה ששדדה יחד אתי לא הוזכרה בכלל. לפי הפקודה נדונונו שלושתנו למוות בירייה. כאן עשה המפקד אתנחתא. המתיחות היתה גדולה. לאחר הפסקה קצרה הוסיף, כי מכיוון שהצטייננו קודם לכן בפעולות קרביות הוחלף לנו עונש המוות בניזיפה חמורה.

מקרה זה ודומים לו, אף שהסתיימו בכי-טוב, השאירו רושם כבד ומועקה בלב הקבוצה היהודית, וחיזקה בהם את ההרגשה שיש כאן יחס איפה-ואיפה. אף-על-פי-כן אין להסיק מכאן כי הנגישות היו גורלם של כל הלוחמים היהודים. גם כאן השפיעה במידה רבה מידת הסתגלותם לדרישות הקפדניות. התקריות בעניין המשמעת אירעו בעיקר באותם הלוחמים, שמכל מיני סיבות גילו התרשלות בתפקידים, וע"י כך נעשו פגיעים להקפדה היתירה מצד הפיקוד. וכך אומר אחד הלוחמים הטובים¹⁶⁵:

אפשר להגיד שהיחס ליהודים לא היה טוב. מצד שני, אני מעולם לא הרגשתי פגיעה בעצמי, כי תמיד הייתי בסדר. לגבי החברים היהודים חייב אני לומר, כי הרבה היו מתרשלים בתפקידם ומוזניחים עצמם, וזה נתן אמתלא לפגוע בהם.

בלשון אחרת אומר לוחם אחר מהפלוגה הקרבית¹⁶⁶:

מי שבאמת היה "מאה אחוז", לא יכלו להגיד עליו שום דבר. אך אם היה אחד לא-יוצלת, תלו את זה ביהדותו, אף על פי שקרה, שגם גוי היה לא-יוצלת. ברם אז לא ייתסו את זה ללאומיותו...¹⁶⁷.

ההחמרה היתירה על לוחמים יהודים דיכאה את האווירה בקבוצה היהודית,

165. עדות מ' פאסטרנאק, עמ' 3.

166. עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 45 (תקליט 15).

167. אך במקום אחר מספר העד הנ"ל על נזיפה חמורה שקיבל הוא עצמו מן הקומי-סאר, מפני שהביא לחברו החולה חלב מן הכפר (שם, עמ' 32, תקליט 11). כן קמה סערת רוחות בין הלוחמים היהודים, כשנודע שעל מורה-הדרך המהולל, נחמיה אנדלין, הוטלה משימה פחותה מייד לאחר שחזר עייף ויגע מפעולה רחבה. היהודים נטו לראות בזאת פגיעה מכוונת (עדות מ' פאסטרנאק, עמ' 3).

חלק רביעי: לחימה ונקם

והשאירה טעם מר גם בפי אלה שלא נפגעו בעצמם. בעיקר הרגיזה ההכללה. ביטויים כגון "היהודים הם פחדנים", כפי שהתבטא המפקד הפחדן סריוז'א, בנסותו לחפות על כשלונו, או "אזרוק אתכן מפה כמו כלבים", כפי שהגיב הקומיסאר בעת סכסוך בין לוחמת יהודית ללא־יהודית, כלפי כל היהודיות שנמצאו באותו מעמד¹⁶⁸ — הם דוגמאות אופייניות להלך־רוח זה של הכללה שיטתית.

עד כאן הבאנו דבריהם של אנשי הגדודים הקובנאיים עצמם, שמכיוון שהיו נוגעים בדבר היה מקום לחשוד, שראייתם היא במידת־מה סובייקטיבית. על כן יש עניין רב ברשמיהם של לוחמים מיחידות אחרות, שהיה סיפק בידם לראות את פני הדברים בגדודים הקובנאיים ממרחק מסוים, ותוך השוואת המצב שם עם הנעשה ביחידותיהם שלהם.

חיים לזר, מהלוחמים היהודים הראשונים ביערות רודניקי, מתאר את מצבם של לוחמי גיטו קובנא בזו הלשון¹⁶⁹:

כבר בימים הראשונים הרגישו הבחורים מקובנא, שבצאתם מן הגיטו נפלו מן הפת אל הפחת. הפיקוד הליטאי נהג כלפי היהודים בשנאה גלויה, ועשרות קרבנות־שוא נפלו בעטיו של פיקוד זה, שלא החמיץ שום הזדמנות למרר חיי היהודים. בחורים מצוינים, שלמרות כל הקשיים והסכנות הבקיעו לעצמם דרך אל היער, ושהיו נכונים לכל קרבן במלחמת הנקם על דם אחיהם השפוך, התענו ונאנקו בעולם של כמה חוליגנים ליטאים, ואין מושיע.

הלוחם מגיטו קובנא, גרישא יואלס, שהיה בגדודו של גניס, מעיד¹⁷⁰:

כשבאתי לבקר בגדוד "מוות לכובשים" ראיתי שהחברים היהודים שם מדוכאים מאד.

ויטקה קמפנר, מפקדת הסיור של הגדוד היהודי הווילנאי "הנוקם", שבתוקף תפקידה באה במגע עם סיירי הגדוד "מוות־לכובשים" ואף ביקרה בו, מספרת¹⁷¹:

... אני נפגשתי בעיקר עם בוריס, שהיה מפקד הסיור שלהם. הוא היה אנטישמי מובהק¹⁷²... ובהיותי פעם אחת בחברת הסיירים, שהזמינו אותי לבקר בגדוד שלהם, הופתעתי ממראה היהודים שם. אנחנו שהיינו בגדוד יהודי לאומי, לא ידענו את הרגשת האפליה כיהודי. לכן הופתעתי

168. עדות מ' פוגאצקי־שמאלי, עמ' 26 (תקליט 8).

169. ח' לזר, עמ' 252.

170. עדות ג' יואלס, עמ' 4 (יואלס היה מבין בורחי מחנה קושידאר. הוא בא לגדוד "מוות לכובשים", כדי לבקר את אחיו הסייר, ישראל).

171. עדות ו' קמפנר (עמ' 16—17 של עדות א קובנר, תקליט 7).

172. במקור אחר ניתנת הערכה שונה מזאת על מפקד זה: "הלוחמים שזה עתה הגיעו מהגיטו חשים בעזרתו החברית בשעת צעדיהם הראשונים בשורות הפארטיזאנים" (פ' ק"ג, עמ' 143—144).

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי הברה

מאוד כשראיתי את הפארטיזאנים היהודים היושבים כמעט בדד... אח"כ הוסבר לי, ששם גרים לפי קבוצות הממלאות תפקידים מסוימים. בעינינו היה זה מנהג לא מתקבל על הדעת. ואחרי זה, כשנפגשתי עם הפארטיזאנים, נוכחתי לדעת שהיהודים נמצאים רובם בקבוצות המבצעות פעולות משקיות. זה עשה עלי רושם קשה עד מאוד... מכיוון שאצלנו לא ראיתי כזאת...

ולבסוף נביא עדותו של מפקד חטיבת הגדודים הווילנאיים היהודיים, אבא קובנר, שמעמדו איפשר לו לשקוד יותר מאחרים על ענייני כלל הפארטיזאנים היהודים ביערות רודניקי¹⁷³.

... למרות שתי עובדות אלה — קיום המחנה היהודי הלוחם, והמפקדה הזו הפוליטית בעלת ההכרה, שבראשה עמד יהודי [יורגיס]... היכתה האנטישמיות גלים גם ביער שלנו. בעיקר התרשמנו מהאווירה המדכאה שהיתה בגדודים הליטאים ובגדוד הצנחנים הסובייטי שהיה בשכנותנו (של קאפיטאן אלקו), ואף שלחנו מחאה בעניין זה למוסקווא... במיוחד עשה עלינו רושם מצבם העגום של חברינו בגדודים הליטאיים... זה נודע לנו מפגישות עם הפארטיזאנים היהודים. גם מחינו על כך בפני יורגיס. אני זוכר, שאחד ממפקדי הגדודים הליטאיים אמר בכפר (בנוכחות פארטיזאנים שלנו) לכפריים, שהוא מוכן למכור יהודי שלם בעד שק קמח. זה היה הקומיסאר דווידוב... בפגישות עם הפארטיזאנים היהודים, ביקשו הללו לא פעם, אולי אפשר להעביר אותם למחנה, לתטיבה היהודית. שנית, ראינו פעולות מסוימות שסיכונן היה מרובה מתכנונן. לפעולות אלה שלחו דווקא יהודים, ובאזורים ליטאיים מובהקים ומסוכנים. ראינו בכך כוונה מיוחדת, והוכיחו זאת הקרבנות שנפלו, צורת המיבצעים הללו, וכן גילויי האנטישמיות של קומיסאר זה ומפקד זה של הגדודים...

הסולידאריות בין היהודים

הרגשת האפליה הביאה לסולידאריות עמוקה בין הלוחמים היהודים ולהידוק הקשרים בינם לבין עצמם. סולידאריות זו באה לידי ביטוי בצורות שונות, כגון בקבלות הפנים הלבביות, שנערכו ע"י הלוחמים היהודים הוותיקים לחבריהם בשעה שהגיעו מהגיטו¹⁷⁴, ובהשתתפות בטקס קבורת חבריהם

173. עדות א' קובנר, עמ' 12—14 (תקליטים 4, 5).

174. חיים ילין נתקבל בביקורו השני ביער בהערצה ע"י הלוחמים היהודים. לפי מקור אחד לא ניתן לו להיכנס לבסיס, והלוחמים היהודים יצאו לפגשו מחוץ למחנה (עדות א' מוזס, עמ' 29, תקליט 8). אך לפי מקור אחר אמנם הוכנס חיים ילין לבסיס, אבל לא ניתן לו להיפגש עם הלוחמים היהודים, מחשש פן יתלוננו בפניו על היחס הקשה כלפיהם (עדות ר' גורדון, עמ' 18).

חלק רביעי: לחימה ונקם

בבית-העלמין שבבסיס¹⁷⁵. כן היתה עזרה-הדדית בין הלוחמים היהודים, בייחוד בתחום הכלכלה, בדברי אוכל ובחפצי לבוש, ודאגה יתירה נודעה לחברים חולים ופצועים, שהזדקקו במיוחד למצרכי מותרות, כגון תה וסוכר, כוס חלב וכיר"ב¹⁷⁶.

גילוי סולידאריות לאומית ניתן לראות גם בשימוש המוחלט בלשון יידיש בינם לבין עצמם. על כך התנהלו ויכוחים מתמידים עם אנשי הפיקוד, שמכל מיני סיבות ראו זאת בעין רעה¹⁷⁷. אף נוצרו צירופי לשון חדשים, כינויים וסימנים מוסכמים לתופעות ולגורמים שמילאו תפקיד חשוב בחברת היער¹⁷⁸. השיחה ביידיש הקנתה להם גם הרגשת ביטחון במידה מסוימת.

היו גם קבוצות בקרב הלוחמים היהודים, שהקשר שביניהם בעבר נשאר בעינו גם בתנאי היער. קבוצה מסוג זה היתה קבוצת ה"שומרים", שחבריה היו יוצאי הקיבוץ החלוצי בגיטו, "מילדוס 7". קבוצה זו, שמנתה בסך הכול כ-11 איש, התבלטה בזיקה ההדוקה בין חבריה, בשאיפה להיות בצוותא בכל הזדמנות, בעזרה הדדית וביוזמה לארגון ערבי-שירה וריקודי-עם, שמשכו אליהם קהל רב, יהודים ולא יהודים¹⁷⁹. פעולות אלה נתקבלו בעין יפה גם על ידי הקומוניסטים שבין הלוחמים היהודים¹⁸⁰. מלבד זה קשרו הללו קשרים עם חברי תנועת "השומר הצעיר" בגדודים הווילנאיים. בתחילה היו אלה פגישות ארעיות, אך ברבות הימים נעשו קבע, ואף נקבעו מקשרים מ-2 המחנות. איגרת מיוחדת של התנועה כתובה עברית, שבה סופר על קורותיה בגיטאות פולין שמרדו, עברה מיד ליד בחשאי. נרמז בה לראשונה על הצורך

175. בהלווייתו של המקלען יהושע אנצל לא השתתף שום לוחם לא-יהודי. הדבר הסעיר את לב חבריו היהודים, והרופא היהודי של הגדודים הווילנאיים, ד"ר גורפינקל, נאלץ להתערב כדי למנוע תקרית חמורה. רק הקומיסאר השתתף בהלווייה בתוקף תפקידו, ואף נשא נאום הספד קצר.

176. עדות ר' גורדון, עמ' 21.

177. סולומין-פטרוביץ' טען במפורש בפני הלוחמים היהודים, כי הדיבור ביידיש מביא לאנטאגוניזם. אין להניח, שהוא הגיב כך גם על הדיבור בליטאית (עדות ג' שפר, עמ' 34; עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 19, תקליט 6).

178. כמה מלים שמקורן רוסיית יהודו בנטייה או בתוספת סיומת. למשל מהמלה "בומביוז'קא" (הפצצה, בלשון חכמה — מלקוח) יצרו את הפועל באמבירן (לקחת שלל) וכד'. כן השתמשו בכינויים כלפי בני אדם מסוימים. למשל המפקד כונה "הקוף הגדול", או "מוטקה בעל גאווה", ואילו הקומיסאר — "הקוף הקטן" או "המן הרשע", רב סמל המחנה — "סמך", מפקד הסיוור בוריס — "בית", וכו'. לעיתים אפילו התעלמו מהסיסמא הנהוגה, וכשהיו בטוחים כי עליהם להזדהות בפני יהודים היו עונים: "שמע ישראל" (עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 34).

179. עדויות א' מוזס, עמ' 19 (תקליט 5); מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 30 (תקליט 9); ב' גוסר (גרודניק), עמ' 19, 22, 31 (תקליט 5, 6); י' רוזן, עמ' 25 (תקליט 6); ח' גלעין (גכטל), עמ' 31—32 (תקליט 11).

180. עדות ג' שפר, עמ' 37 (תקליט 9).

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

לכונן תנועת העפלה רבתי לארץ-ישראל לאחר השחרור. בזמן היציאה מהיער אף עובדה תוכנית סכימאטית להמשך הקשר להבא. להלן תיאור הפגישה הראשונה ורבת-התוצאות בין מפקד החטיבה היהודית הווילנאית, אבא קובנר, ובין שלושה מקבוצת ה"שומרים" בגדוד "מוות-לכובשים" ¹⁸¹:

... ידוע היה לנו שיש גדוד וילנאי ובתוכו חברים מהתנועה, בפרט ידענו את שמו של אבא קובנר, וחפשנו כל מיני דרכים איך להתקשר... אני זוכר שפעם עמדנו שלושתנו ב"משמר הגדול", דוב לווין, צבי בראון ואני, ובא איש רכוב על סוס. הוא הודיע לפי הנוהג את שמו, ואז מייד רמזנו זה-לזה שהגיעה שעת הכושר. אמרתי: חברה, אני הולך להביא אוכל, ואתם נשארים פה ומעכבים אותו... אני אלך לאט ואתם יהיה לכם זמן לדבר. וככה זה היה. אני הלכתי להודיע וצבי ודוב נכנסו לשיחה עם אבא, ואז נקבע הקשר בינינו... אחרי תקופה קצרה שוגרה אלינו קבוצת בנות. 2 בנות הגיעו אלינו, דינה וחסקה. נדמה לי, שהן גם הביאו לנו סבון. הן באו פשוט להכיר את החברה. אחרי זה סודר שברוך גרודניק התחיל לבקר אצלם... וכך מתאר אותה פגישה גורלית אבא קובנר, המסכם את משמעותה הפוליטית והחברתית ¹⁸²:

... הפגישה הראשונה מעורפלת בזכרוני במקצת. היא נערכה עם הראשונים שבאו מליטא ליער שלנו. אבל זכורה לי הפגישה הרשמית, שרציתי שיהיה ידוע עליה גם לפיקוד, מכיוון שכל קשר כזה היה חשוד, וגם בלשו אחרינו... ביקור אחד אני זוכר. רכוב על סוס הגעתי למשמר המחנה שלכם. למזלנו עמדו אז במשמר כמה חברים יהודים, והמשמר כולו היה אז על טהרת היהודים. במשמר הזה מצאתי את גרישקא שפר ¹⁸³, את חיים גכטל ואת דוב לווין, וזכור לי שלשני הצדדים היתה זו פגישה מעודדת מאד... אבל כבר אז בפגישה זו הסבירו החברים את מצבם ואת חששותיהם לגבי העתיד. לאחר מכן קיימנו במידת האפשר קשר עם היהודים שביער, בעיקר עם חברי התנועה... אנתנו גם חיברנו איגרת, שתוכנה היה: תולדות המאבק שלנו בגיטו, לקח המאבק הזה ורעיונות על מה שעלינו לעשות ביער, ולקראת מה עלינו להנחות את עצמנו עם השחרור. איגרת זו נמסרה בחשאי מיד ליד, וגם הוחדרה לתוך המחנה של הקובנאיים ¹⁸⁴. ... אף זוכר אני, שבעיצומה

181. עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 33 (תקליט 11—12).

182. עדות א' קובנר, עמ' 14—15 (תקליט 5). 183. טעות. צ"ל צבי בראון.

184. עותק אחד של האיגרת נמצא בארץ בארכיון תנועת "השומר הצעיר" בקיבוץ מרחביה, והעתקו המצולם -- בארכיון ירושם, ירושלים. תוכן האיגרת הובאה כלשונה בספר השומר-הצעיר, כרך א, עמ' 641—643.

חלק רביעי: לחימה ונקם

של התכונה לקראת כיבוש וילנא והיציאה מהיער דאגנו לכך, שתימסר הוראה לכל אנשינו באשר הם שם, כיצד עליהם לנהוג בבואם חזרה למקום מגוריהם לאחר השחרור... אגב, מתוך דאגה לקשר הזה שלא יהיה מקרי בלבד, קבענו גם קשרים. מצדנו היתה זו רוז'קה, ומצדכם היה זה ברוך. ואני מוכרח לציין, שבתולדות יחידות פארטיזאניות שאני יודע עליהם ברחבי התנועה הפארטיזאנית — קשרים כאלה היו נדירים בהחלט.

ואכן בזכות קשרים אלו הוקמו היסודות לפעולת העפלה רצינית מקובנא ומווילנא, עם שחרור 2 ערים אלו ע"י הצבא הסובייטי.

בדומה לקבוצת ה"שומרים", טיפחו גם בורחי המצודה בינם לבין עצמם יחסים הדוקים, ובמידה מסוימת אף עזרה הדדית.

אך בשתי הקבוצות האלה לא היה משום מסגרת ארגונית אלא חברתית בלבד. לעומתן היו חברי ה"קומסומול" קבוצה בעלת צביון ארגוני, אך בגלל כל מיני סיבות, ובעיקר בגלל אכזבתם הרבה מתנאי היער, נמנעו רבים מהם מלהרבות בשיחות רעים, כדי לא להעלות את השאלה הכאובה שניסרה בלב כולם, מבלי יכולת לתת עליה תשובה¹⁸⁵. דבר זה כנראה הניע אותם לאהוד בסתר לבם, ולא בלי קנאה, את אורח חייהם החברתי של ה"שומרים", ולעיתים קרובות אף להתקרב אליהם¹⁸⁶.

הקשר עם העולם היהודי

העובדה שמחנה הלוחמים מגיטו קובנא נמצא בתנאי מצור קשים ובפינה נידחת, לא גרמה לניתוק הקשר עם ריכוזים יהודיים. יתר על כן, במידה מסוימת שימש הוא כתחנת קשר בין שארית יהודי הגיטו, שחששו לקיצם יום-יום, ובין ריכוזים יהודיים בליטא ובבילורוסיה, ובעיקר עם הציבור היהודי הגדול בברית המועצות.

הקשר עם הגיטו קוים ברציפות עד מאי 1944, דרך הקבוצות שבאו ליער, מצד אחד, והשליחים מורי-הדרך שהיו מגיעים לגיטו, מצד שני. ד"ש בע"פ, פתקאות זעירות ומצרכים נחוצים (כגון טאבאק, סאכארין ודברי מתיקה) נשלחו ע"י משפחות הלוחמים וידידיהם בכל הזדמנות. דבר זה הגביר את הזיקה לבית, למשפחה ולידידים שנשארו "שם".

הודות לקשר האווירי עם מוסקווא הגיעו משם ד"ש מיהודים ליטאים, שאיש לא פילל שהצליחו להימלט ברגע האחרון. כך נודע מפי הצנתנים היהודים, איסר שמידט (דידיאליס), מישקא קארצקי ואחרים, על צעירים יהודים

185. עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 31 (תקליט 9).

186. עדות ב' גופר (גרודניק), עמ' 19 (תקליט 5).

פרק יא: תנאי חיים, הווי ויחסי-חברה

מקובנא הנלחמים בשורות הצבא האדום, במסגרת הדיוויזיה הליטאית. בשורות מפתיעות אלו הועברו לגיטו ע"י השליחים¹⁸⁷. מאידך הועברו בשיטתיות למוסקווא חומר בעל חשיבות היסטורית מגיטו קובנא, בייחוד על פשעי הנאצים. חלק ממנו הגיע לידי הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי, שנתן לזה פרסום¹⁸⁸. בדרך זו גם הכירו הורים יהודים שנמצאו ברוסיה את ילדיהם בצילום שבוצע בגיטו קובנא והועבר למוסקווא בדרך האוויר¹⁸⁹. חומר אותנטי על הזוועות במצודה התשיעית בקובנא, וכן העתק זכרון הדברים שחיברו בורחי המצודה וידיעות אחרות על יהודי ליטא, גם הם הועברו בין שאר החומר למוסקווא, ומשם הסתננו בצורות שונות למרכזים יהודיים בעולם, וגם לארץ-ישראל¹⁹⁰.

187. עדות ג' שפר, עמ' 16–17 (תקליט 4).

188. בכמה מערי רוסיה נערכו ביוזמת הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי אסיפות פומ"ביות, בהשתתפות המשוררים היהודים מגיטו וילנא (שהוטסו מהיער למוסקווא), שמסרו על זוועות הנאצים בליטא (אייניקייט מס' 37 (58) מ'16 לדצמבר 1943).

189. פ"ק"ג, עמ' 55.

190. יש להניח, כי הידיעות הראשונות על יהדות ליטא בזמן הכיבוש הנאצי הגיעו ממקורות סובייטיים רק בסתיו 1943, ואף אלה באי-דיוק רב. כך למשל נמסר באותו זמן בשם פארטיזאן ליטאי שנקלע למוסקווא, שבליטא כבר אין יהודים ("דבר" עתון פועלי ארץ ישראל, מס' 5566, מ'28 לאוקטובר 1943). א' קובנר כתב לפי הזמנת יורגיס כרוז ליהדות העולם (הכרוז התחיל במלים אלה: ליהודי ארץ-ישראל, ניו-יורק ומוסקווא). לא ברור אם כרוז זה אמנם הגיע לתעודתו, אך ידוע, ששיר של קובנר שכתב ביער ונשלח בצרור הדואר שבו נשלח גם הכרוז הנ"ל, התפרסם בעיתון "הארץ" (עדות א' קובנר, עמ' 12, תקליט 4).